

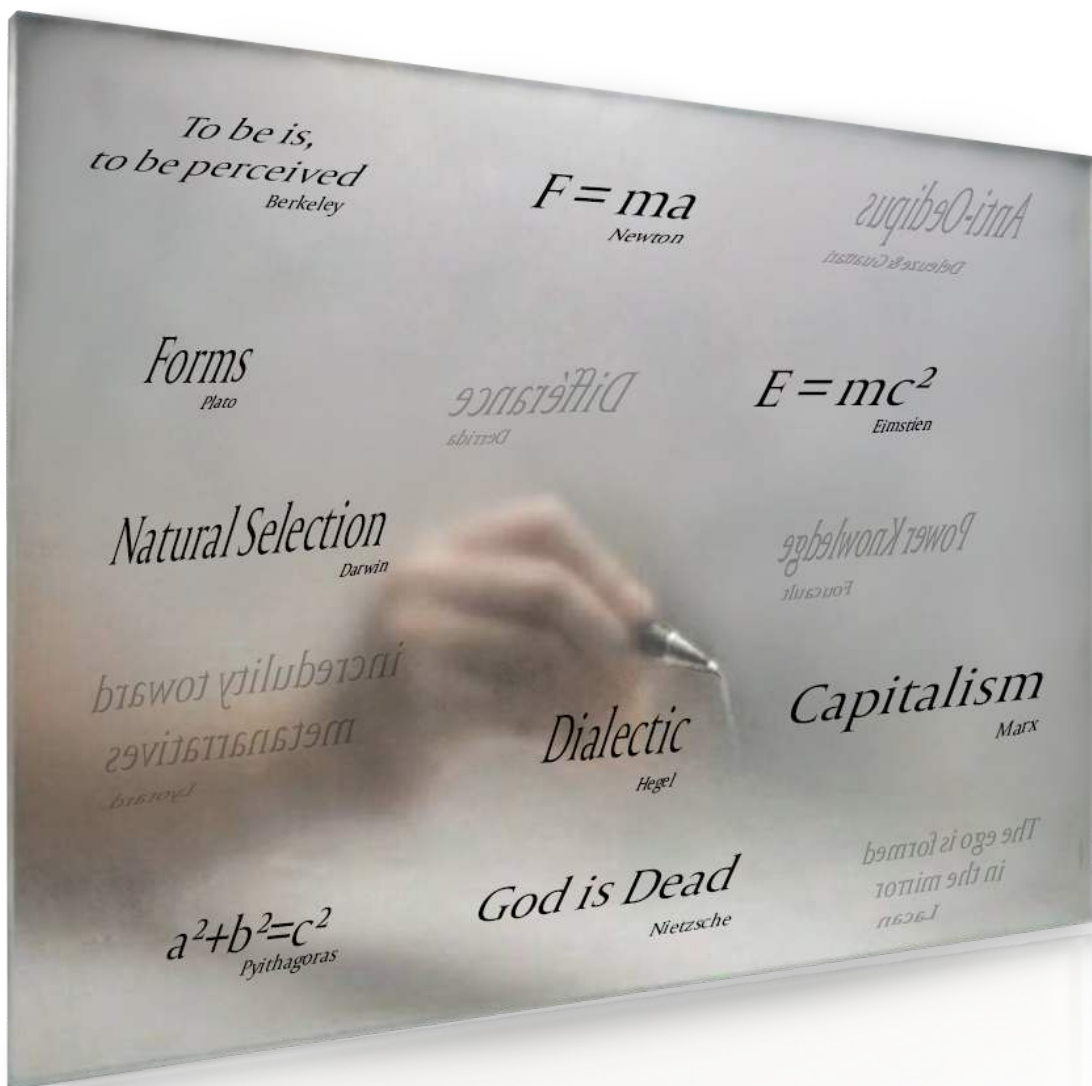

**BANGKOK
UNIVERSITY**
THE CREATIVE UNIVERSITY

ปฏิบัติแห่งความรู้

วิทยาปรัชญา

และความคิดแบบหลังนวยสมัย

Philosophy of Science and Postmodernism

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.องอาจ สิงห์ลำพอง

ปฏิบัติแห่งความรู้: วิทยาปรัชญาและความคิดแบบหลังนวยสมัย
Philosophy of Science and Postmodernism

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.องอาจ สิงห์ลำพอง

ปริญญาคุชฌีบัณฑิต สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

T69002-1

หนังสือเล่มนี้ผ่านการพิจารณาโดยผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว

ปฏิปักษ์แห่งความรู้: วิทยปรัชญาและความคิดแบบหลังนวมัย

Philosophy of Science and Postmodernism

ผู้แต่ง	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.องอาจ สิงห์ลำพอง
สงวนลิขสิทธิ์	การทำซ้ำ ดัดแปลง หรือเผยแพร่ส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ต้องได้รับความยินยอมจากผู้แต่ง
พิมพ์ครั้งแรก	เดือนกันยายน 2569
จำนวน	30 เล่ม
เจ้าของ	มหาวิทยาลัยกรุงเทพ
ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา	ชนัญชี ภักดานนท์
จัดพิมพ์โดย	มหาวิทยาลัยกรุงเทพ
พิมพ์ที่	สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ 9/1 หมู่ 5 ถนนพหลโยธิน ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12120 โทร. 0-2407-3888 ต่อ 2850 e-Mail: bupress@bu.ac.th

ข้อมูลของบัตรรายการ

Cataloging in Publication Data

องอาจ สิงห์ลำพอง.

ปฏิปักษ์แห่งความรู้ : วิทยปรัชญาและความคิดแบบหลังนวมัย = Philosophy of science and postmodernism /

องอาจ สิงห์ลำพอง ; ภาควิชาบรรณคดีตั้งและการผลิตสื่อสตรีมมิ่ง คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. -- พิมพ์ครั้งแรก. -- ปทุมธานี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, 2569.

649 หน้า : ภาพประกอบ.

ดัชนี.

บรรณานุกรม.

ISBN 978-974-219-391-1

ISBN 978-974-219-392-8 (e-book)

1. โปสโตโมเดิร์นนิสม์. 2. วิทยาศาสตร์--ปรัชญา. 3. ปรัชญากับวิทยาการปัญญา. (1) มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. ภาควิชาบรรณคดีตั้งและการผลิตสื่อสตรีมมิ่ง. (2) ชื่อเรื่อง. (3) ชื่อเรื่อง : Philosophy of science and postmodernism.

B831.2 อ117ป 2569

CIP

ใบรับแจ้งความตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ. 2484 เลขที่ 1/2549

ตลอดหลายศตวรรษที่ผ่านมา คำถามว่า “ความรู้คืออะไร” และ “จะได้มันมาได้อย่างไร” ได้กลายเป็นชนวนของการถกเถียงอย่างดุเดือดในแวดวงการศึกษาทั้งปรัชญา วิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ หนังสือ “ปฏิบัติการแห่งความรู้: วิทยาปรัชญาและความคิดแบบหลังนวยสมัย” ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งทางปัญญา ระหว่างสองขั้วความคิดที่ทรงพลังที่สุดในประวัติศาสตร์ความรู้ของมวลมนุษยชาติ ได้แก่ วิทยาปรัชญา (Philosophy of Science) ซึ่งผูกตัวเองไว้กับวิธีการเชิงประจักษ์และเหตุผลนิยม กับปรัชญาแบบหลังนวยสมัย (Postmodernism) ซึ่งท้าทายรากฐานของความรู้ดังกล่าวอย่างถึงแก่น วิทยานี้ตั้งอยู่บนรากฐานความเชื่อที่ว่าความรู้ที่แท้จริงนั้นมีที่มาจากการสังเกต การทดลอง และการพิสูจน์ที่สามารถตรวจสอบซ้ำได้โดยผู้อื่น ความรู้ในกรอบนี้จึงเป็นสิ่งสากล เป็นกลาง และค้นพบได้จากธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอิสระจากผู้สังเกตการณ์ นับตั้งแต่ยุคของกาลิเลโอ กาลิเลอี (Galileo Galilei) และไอแซก นิวตัน (Isaac Newton) จนถึงนักวิทยานุกรณอย่างคาร์ล ป็อปเปอร์ (Karl Popper) และโทมัส คูห์น (Thomas Kuhn) แนวคิดนี้ได้พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยยึดโยงที่มาของความรู้ไว้กับกระบวนการและวิธีการที่เป็นระบบ ในทางตรงกันข้าม ปรัชญาหลังนวยสมัยซึ่งเปี่ยมบานในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 โดยนักคิดอย่าง มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ฌาคส์ แดร์ริดา (Jacques Derrida) และฌอง-ฟร็องซัว ลีโยตาร์ด (Jean-François Lyotard) ได้โต้แย้งว่า ความรู้ไม่อาจแยกออกจากบริบท อำนาจ และภาษาได้ สำหรับพวกเขาแล้วความรู้มิได้ ‘ค้นพบ’ แต่ถูก ‘สร้างขึ้น’ ผ่านการอภิปราย ความรู้และความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มาของความรู้จึงไม่ใช่ธรรมชาติที่เป็นกลาง หากแต่เป็นผลผลิตของยุคสมัย วัฒนธรรม และการต่อสู้ทางอำนาจ ความขัดแย้งระหว่างสองกระแสไม่ใช่เพียงการโต้เถียงเชิงนามธรรม แต่ส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อวิธีที่จัดการกับวิทยาศาสตร์ การศึกษา นโยบายสาธารณะและความจริงในโลกร่วมสมัย

หนังสือเล่มนี้จึงไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อชี้ขาดผู้แพ้ชนะ หากแต่ต้องการนำเสนอการเจรจาระหว่างสองโลกทัศน์อย่างซื่อสัตย์และลึกซึ้ง เพื่อให้ผู้อ่านได้ตั้งคำถามและตกผลึกความเข้าใจของตนเองต่อธรรมชาติของความรู้ที่แท้จริง

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ “ปฏิบัติการแห่งความรู้: วิทยาปรัชญาและความคิดแบบหลังนวยสมัย” จะเป็นสะพานเชื่อมระหว่างสองฝั่งแห่งความรู้ที่ดูเหมือนเป็นปฏิปักษ์กัน และเปิดพื้นที่ให้เกิดการสนทนา ที่ก้าวพ้นจากขอบเขตของสำนักคิดใด ๆ เพื่อแสวงหาความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่า ตัวเราในฐานะมนุษย์รู้จักโลกได้อย่างไร และขอบเขตของรู้นั้นอยู่ที่ใด

องอาจ สิงห์ลำพอง

1 กันยายน 2569

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือ “ปฏิปักษ์แห่งความรู้: วิทยาปรัชญาและความคิดแบบหลังนวยมัย” (Philosophy of Science and Postmodernism) เล่มนี้ถูกเขียนขึ้นจากการสอนในวิชา “วิทยาปรัชญา” (Philosophy of Science) ระดับดุขฎิบัณฑิต ภาควิชาการบริหารแบรนต์และการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ผู้เขียนจึงมีความประสงค์ ในการเขียนหนังสือเล่มขึ้นมาเพื่อให้นักศึกษาได้ใช้ค้นคว้าเพิ่มเติม โดยใช้เวลากว่า 3 ปี ในการรวบรวมเนื้อหาในการเขียน จากเอกสารการเรียนในสมัยปริญญาเอก บทความวิจัย บทความวิชาการ หนังสือและตำราทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลอันมากมายในการเขียนหนังสือเล่มนี้ให้ลุล่วง เพื่อจัดเป็นหนังสือวิชาการสำหรับนักศึกษา และผู้ที่สนใจในวิชาวิทยาปรัชญา

ต้องขอขอบพระคุณอย่างยิ่งแด่ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพงษ์ โสธนะเสถียร อาจารย์ที่รักและเคารพของผู้เขียน ที่ได้ประสาทวิชาต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะวิชาวิทยาปรัชญา และทุกคำสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ความเมตตา ของปราชญ์เมธีอย่างท่านได้ก่อเกิดองค์ความรู้และความเข้าใจในศาสตร์ของวิทยาปรัชญาแก่ผู้เขียน

ต้องขอขอบคุณทีมคณาจารย์ทุกท่านของภาควิชาการบริหารแบรนต์และการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ กัลยาณมิตรของผู้เขียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อริชัย อรรถอุดม คณะบดีคณะนิเทศศาสตร์ รองศาสตราจารย์ ดร.พรพรหม ชมงาม น้องสาวและมิตรแท้ตลอดมา รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรจน์ สุทธิสีมา รองศาสตราจารย์ ดร.บุษบา สุธีธร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีรพงษ์ พวงเล็ก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงศ์ณัฏชัช กนกงามวิโรจน์ อาจารย์เขาวนั พันธุ์ฤกษ์ และอาจารย์เดี่ยว วรตังตระกูล รวมถึงบรรดาลูกศิษย์ปริญญาเอกทุกคนที่เป็นแรงบันดาลใจ ในการเขียนหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จลุล่วง เพื่อมุ่งหวังจะเป็นแหล่งความรู้ที่ดีในการนำไปศึกษาค้นคว้าและเป็นประโยชน์ ทางการศึกษาทางนิเทศศาสตร์ต่อไป

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.กุลธิดา ธรรมวิวัฒน์ รองศาสตราจารย์ ดร.พนิดา จงสุขสมสกุล และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดวงทอง สรประเสริฐ สำหรับการช่วยเหลือที่ดีเสมอมา

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนต้องขอบพระคุณบิดา นายเอี่ยมศักดิ์ สิงห์ลำพอง มารดา นางวรรณลี สิงห์ลำพอง และทุกคน ในครอบครัวสิงห์ลำพองที่ให้ความรัก ความเชื่อมั่น และเป็นกำลังใจในการทำงานที่ดีของผู้เขียนเสมอมา

องอาจ สิงห์ลำพอง

1 กันยายน 2569

คำนำ	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ.....	ซ
สารบัญแผนภาพ	ฎ
บทนำ มหาภาพย่แห่งความคิด: จากความกล้าของธาเลสสู่ปัญญาประดิษฐ์ของมนุษยชาติ	1
ยุคของปรัชญาความคิดสำคัญและนักปรัชญา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	17
บรรณานุกรม	22
บทที่ 1: ปรัชญาทั่วไป.....	24
บทสรุปท้ายบท.....	84
บรรณานุกรม	85
บทที่ 2: การแสวงหาความรู้แบบนวยสมัย	88
บทสรุปท้ายบท.....	154
บรรณานุกรม	155
บทที่ 3: วิทย์ปรัชญา: ความสัมพันธ์ รากฐาน และการอธิบาย.....	157
บทสรุปท้ายบท.....	206
บรรณานุกรม	207
บทที่ 4: พัฒนาการวิทย์ปรัชญา	209
บทสรุปท้ายบท.....	282
บรรณานุกรม	283
บทที่ 5: สำนักคิดวิทย์ปรัชญาในปัจจุบัน	285
บทสรุปท้ายบท.....	335
บรรณานุกรม	336
บทที่ 6: ปรัชญาสังคมศาสตร์.....	339
บทสรุปท้ายบท.....	374
บรรณานุกรม	375
บทที่ 7: การประยุกต์ใช้วิทย์ปรัชญาเพื่อการสื่อสาร.....	376
บทสรุปท้ายบท.....	400
บรรณานุกรม	402
บทที่ 8: การแสวงหาความรู้แบบหลังนวยสมัย (โครงสร้างนิยม-หลังโครงสร้างนิยม-หลังนวยสมัย)	403
บทสรุปท้ายบท.....	485
บรรณานุกรม	487

บทที่ 9: วิธีการศึกษาแบบหลังนวยสมัย: การวิพากษ์ (Critique) การอภิปรายความ (Discourse)	
และการทลายกรอบ (Deconstruction)	490
บทสรุปท้ายบท	620
บรรณานุกรม	621
บทส่งท้าย	625
บรรณานุกรม	632
ดัชนี	634
ประวัติผู้เขียน	639

ตารางที่

1.1	เปรียบเทียบความแตกต่างของสุญนิยม ไร้แก่นสารนิยม และอัตถิภาวนิยม.....	48
2.1	การแบ่งความรู้ของเพลโตที่มีต่อโลกภายนอก.....	115
2.2	ประเภทของข้อความในตรรกะนิรนัยของอริสโตเติล	121
2.3	การอนุมาน 3 รูปแบบของเพิร์ซ.....	125
2.4	เปรียบเทียบการแสวงหาความรู้.....	142
2.5	เปรียบเทียบกฎแบบทั่วไปกับกฎแบบชุม	146
3.1	เปรียบเทียบวิทยปรัญญากับสังคมวิทยาวิทยาศาสตร์.....	189
4.1	การให้เหตุผลแบบอุปนัยและนิรนัย.....	212
4.2	จำนวนสมบูรณ์ 4 ตัวแรก (ลงท้ายด้วย 6 และ 28).....	218
4.3	เปรียบเทียบ Axiom กับ Postulate	226
4.4	การเปลี่ยน Parallel Postulates.....	227
4.5	เปรียบเทียบเหตุการณ์ ความเร่งของน้ำเทียบกับถังในระบบพิกัดที่มีโลกเป็นศูนย์กลางและพื้นผิวของน้ำ.....	250
4.6	พัฒนาการของวิทยปรัญญาของความรู้และความจริง.....	280
4.7	การเชื่อมโยงแนวคิดของนักวิทยาศาสตร์กับองค์ประกอบของระเบียบวิธีวิจัย	282
5.1	หลักการสำคัญของ Syllogism, Covering Law และ Scientific Explanation.....	312
5.2	สรุปความแตกต่างระหว่าง Syllogism, Covering Law และ Scientific Explanation	312
5.3	โครงการวิจัยของลากาโตส	320
5.4	เปรียบเทียบประเด็นสำคัญของ 3 สำนักคิด	322
5.5	แสดงความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงพื้นฐานกับข้อเท็จจริงซับซ้อน	324
6.1	สรุปเปรียบเทียบนักสังคมศาสตร์กลุ่มนวสมัย	372
7.1	แบบแผนประโยคตรรกะ	385
7.2	ความแตกต่างจากแบบแผนกฎครอบคลุม (Covering Law Pattern).....	386
7.3	ความแตกต่างของอุปนัยแบบเบคอนกับนิรนัยแบบกาลิเลโอ.....	395
7.4	เปรียบเทียบ 3 รูปแบบการวิจัย	399
8.1	ระบบความสัมพันธ์ภายในสัญญา	430
8.2	การเปรียบเทียบความแตกต่างที่สำคัญแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมและหลังนวสมัย	459
9.1	สรุปเปรียบเทียบปรัญญาความคิดของคานท์กับฮูสเซอร์ล	532
9.2	เปรียบเทียบการปรากฏของอำนาจ/ความรู้ของฟูโกต์.....	538
9.3	เปรียบเทียบการวิเคราะห์อภิปรายความเชิงวิพากษ์ของ 3 นักวิชาการ	580
9.4	การเปรียบเทียบรูปแบบการวิเคราะห์อภิปรายความเชิงวิพากษ์.....	581
9.5	เปรียบเทียบการแสวงหาความรู้แบบหลังนวสมัยทั้ง 3 รูปแบบ	618

สารบัญภาพ

ภาพที่

1.1	ตัวแทนชีวิต 4 แบบ.....	31
1.2	การเข้าใจอย่างถ่องแท้.....	32
1.3	คนตัดสินใจในการจะกระโดดหน้าผา.....	42
1.4	ภาพยนตร์เกาหลี “Queen of Walking” (2016).....	42
1.5	ละครเวทีเรื่อง “No Exit”	43
1.6	หนังสือ “Jonathan Livingston Seagull.....	44
1.7	ตำนานของซีซีฟิส	46
1.8	เรือของซีซีอุส.....	56
1.9	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field).....	65
1.10	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field) (2).....	65
1.11	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field) (3).....	65
1.12	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field) (4).....	65
1.13	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field) (5).....	65
1.14	วัวในทุ่ง (The Cow in the Field) (6).....	65
1.15	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ	69
1.16	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ (2)	69
1.17	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ (3)	69
1.18	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ (4)	69
1.19	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ (5)	69
1.20	ความเชื่อมโยงอย่างประจวบเหมาะ (6)	69
1.21	การตัดสินใจทางจริยศาสตร์.....	78
1.22	การประกวด Miss Universe 2025	78
1.23	ภาพความงาม.....	79
1.24	การเดินรำชนเผ่าซูลู	80
1.25	ผีเสื้อปีกสวย	80
2.1	โสเครตีส (Socrates).....	96
2.2	เพลโต (Plato).....	99
2.3	The School of Athens.....	99
2.4	การจัดกลุ่มของสรรพสิ่งในธรรมชาติ.....	101
2.5	โลกของแบบ	102
2.6	แม่พิมพ์ในการผลิตตุ๊กที่รูปทรงต่าง ๆ	103
2.7	โลกของแบบของกระดาษ.....	105
2.8	อุปมาเรื่องถั่วของเพลโต	113
2.9	อุปมาเรื่องถั่วของเพลโต (2)	113
2.10	อุปมาเรื่องถั่วของเพลโต (3)	113
2.11	อุปมาเรื่องถั่วของเพลโต (4).....	113
2.12	อริสโตเติล (Aristotle)	117
2.13	ความเป็นจริงเชิงปรากฏที่ขึ้นกับกาลเทศะ	137

2.14	ความเป็นจริงแท้ที่ไม่ขึ้นกับกาลเทศะ	138
3.1	กลไกการแยกแยะและการระบุตัวตน.....	199
3.2	ความเป็นวิทยาศาสตร์.....	202
3.2	ความเป็นวิทยปรีชา.....	202
3.3	ความไม่รู้.....	202
4.1	Pythagorean Scales	213
4.2	Pythagorean Scales (2)	213
4.3	อัตราส่วนทองคำของสรรพสิ่ง	216
4.4	การทดลองแสงกับปริซึม	245
4.5	แม่น้ำเทมส์	247
4.6	แม่น้ำเทมส์กับแม่น้ำเจ้าพระยา.....	247
4.7	แม่น้ำเทมส์กับแม่น้ำเจ้าพระยา (2).....	247
4.8	กฎของแม็กซ์เวลล์	261
4.9	กฎของแม็กซ์เวลล์ (2).....	261
4.10	กฎของแม็กซ์เวลล์ (3)	261
4.11	นกฟินช์ วิวัฒนาการบนหมู่เกาะกาลาปากอส.....	274
4.12	นกฟินช์ วิวัฒนาการบนหมู่เกาะกาลาปากอส (2).....	274
4.13	เต่าบนเกาะกาลาปากอส	275
4.14	วิวัฒนาการของมนุษย์	277
8.1	ทหารผิวดำแสดงความเคารพต่อธงชาติฝรั่งเศส จากนิตยสาร “Paris-Match”	439
8.2	การยึดโยงความหมาย (Anchorage).....	440
8.3	วรรณคดีเรื่อง ‘รามเกียรติ์’ ตอน นนทก.....	449
8.4	วรรณคดีเรื่อง ‘รามเกียรติ์’ ตอน นนทก (2).....	449
8.5	วรรณคดีเรื่อง ‘รามเกียรติ์’ ตอน นนทก (3).....	449
8.6	A Pair of Boots ผลงานของวินเซนต์ แวนโก๊ะ (Vincent van Gogh).....	481
8.7	Diamond Dust Shoes ผลงานของแอนดี้ วอร์ฮอล (Andy Warhol)	481
8.8	The Scream ผลงานของเอ็ดวาร์ด มุนช์ (Edvard Munch).....	481
8.9	ภายนอก Bonaventure Hotel ผลงานของจอห์น พอร์ตแมน (John Portman)	482
8.10	ภายใน Bonaventure Hotel ผลงานของจอห์น พอร์ตแมน (John Portman).....	483
9.1	ข่าวพระครูภูมิไฉโย	525
9.2	ลำดับเหตุการณ์ในนิทานโอดิปัส.....	529
9.3	ลำดับเหตุการณ์ในนิทานโอดิปัส (2).....	529
9.4	ลำดับเหตุการณ์ในนิทานโอดิปัส (3).....	529
9.5	ลำดับเหตุการณ์ในนิทานโอดิปัส (4).....	529
9.6	ลำดับเหตุการณ์ในนิทานโอดิปัส (5).....	529
9.7	Las Meninas ผลงานของดิเอโก เบลัซเกซ (Diego Velázquez)	535
9.8	การบังคับกับการสร้างระเบียบ.....	537
9.9	การบังคับกับการสร้างระเบียบ (2).....	537
9.10	การแสดงอำนาจที่แตกต่างกัน	542
9.11	การแสดงอำนาจที่แตกต่างกัน (2).....	542
9.12	สมเด็จพระนเรศวรทรงชนไก่กับมังสามเกียด	589

9.13 สมเด็จพระนเรศวรทรงชนไก่กับมังสามเกียด (2).....	589
9.14 สมเด็จพระนเรศวรทรงชนไก่กับมังสามเกียด (3).....	589
9.15 เมืองไพริอัส (Piraeus)	596
9.16 ชาวจริงกับชาวปลอม.....	613

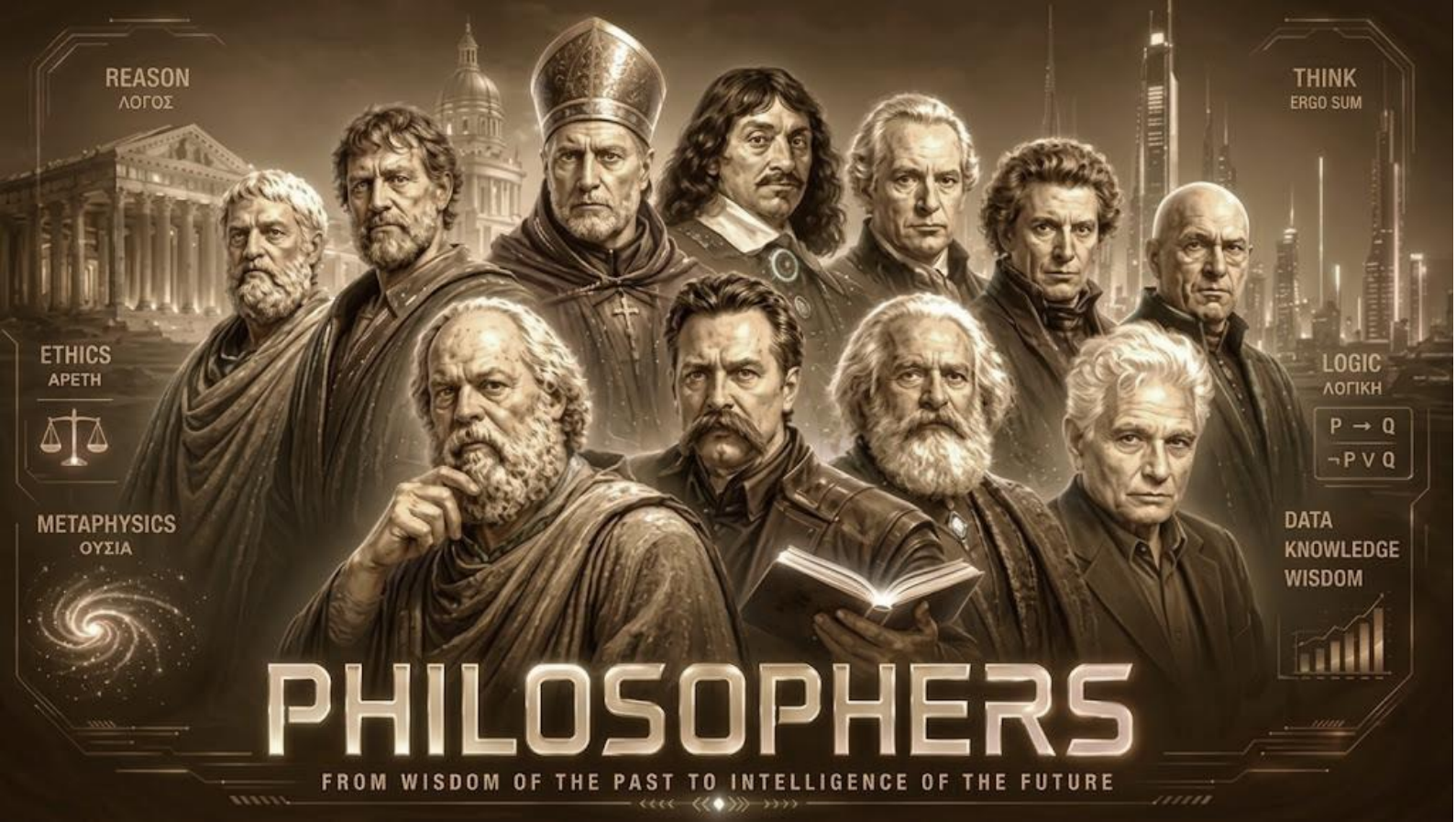
แผนภาพที่

1.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 1.....	25
1.2 โลกทัศน์.....	34
1.3 ปรัชญาบริสุทธิ์.....	50
1.4 Newton's Cannonball.....	54
1.5 การย่นแย้งของเรือของอีชีอุส.....	57
1.6 โครงสร้างอะตอม.....	59
1.7 ลักษณะการเรียงตัวของอะตอม.....	59
1.8 ฟังก์ชันคลื่น (Wave Function).....	60
1.9 กราฟความน่าจะเป็นของบุคคลในการดำรงอยู่ในห้อง.....	61
1.10 กราฟการหยุดสภาวะความเป็นคลื่น.....	61
1.11 แมวของชโรดิงเงอร์ (Schrödinger's Cat).....	62
1.12 การหมุนของควอนตัม (Spin Quantum).....	63
1.13 กลศาสตร์ควอนตัม.....	64
1.14 อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอภิปรัชญากับภววิทยา.....	65
1.15 ความจริง-ความรู้-ความเชื่อ.....	66
1.16 Justified True Belief.....	67
1.17 รูปทรงสี่เหลี่ยมของหลัก 4 ทฤษฎี.....	68
1.18 เงื่อนไขไม่มีความเชื่อที่ผิด.....	68
1.19 แบบแผนคนดีแบบ “นิตินิยม”.....	72
1.20 ระเบียบแบบแผนแบบยืนยันเหตุ จากแบบแผนคนดีแบบ “นิตินิยม”.....	73
1.21 ภาวะทางแยกทางศีลธรรม.....	75
1.22 ภาวะทางแยกทางศีลธรรม (2).....	75
1.23 โลกทัศน์ทั้ง 4 ลัทธิ สอดคล้องกับปรัชญาบริสุทธิ์ทั้ง 5.....	83
1.24 ปรัชญาบริสุทธิ์กับความสัมพันธ์กับตรรกศาสตร์.....	83
2.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 2.....	89
2.2 โลกของแบบ.....	102
2.3 แบบของวงกลม.....	104
2.4 วิธีอุปนัย-นิรนัยของอริสโตเติล.....	119
2.5 วิธีแสวงหาความรู้.....	131
2.6 ความเป็นจริง (Reality) กับความจริง (สัจจะ: Truth).....	134
2.7 ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นจริง ความจริงและความรู้.....	135
2.8 ความรู้ที่ตรงกับความจริง.....	136
2.9 ภาษาวีธี.....	151
2.10 ความคิดระดับสมบูรณ์.....	152
2.11 จิตสมบูรณ์ของเฮเกิล.....	153
3.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 3.....	158
3.2 ขอบเขตของอภิปรัชญากับวิทยาศาสตร์.....	162
3.3 แนวคิดว่าด้วยความโปร่งใสของจิตสำนึก (Transparency Thesis).....	196
3.4 พหุลักษณะแห่งการปรากฏ.....	198
3.5 ภาพลวงตาแบบมิลเลอร์-ไลเออร์.....	199

3.6 โครงสร้างของการรับรู้ตนเองและจิตสำนึกแห่งเวลาภายใน.....	201
4.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 4	210
4.2 จุดเปลี่ยนยุค (Turning Point) ของนักคิดผู้สร้างรากฐานวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์.....	211
4.3 รูปแบบคณิตศาสตร์.....	214
4.4 ลำดับพีโนซซี.....	215
4.5 ตัวเลขลำดับพีโนซซี	215
4.6 อัตราส่วนของค่า	215
4.7 ภาพเรขาคณิตที่สร้างสี่เหลี่ยมจัตุรัสบนด้านของสามเหลี่ยม.....	219
4.8 แบบจำลองเอพิไซเคิล-ดีเฟอเรนซ์ และ แบบจำลองวงกลมเอียงศูนย์เคลื่อนที่	221
4.9 วงกลมของอาร์คิมิดีสกับความสัมพันธ์ของสามเหลี่ยม	225
4.10 การแบ่งกลุ่ม Axioms กับ Postulates	226
4.11 ภาคตัดกรวย.....	228
4.12 แนวทางของกาลิเลโอในการจัดการกับปัญหาการประเมินการตีความในวิทยาศาสตร์.....	233
4.13 การทดลองลูกตุ้มกับตะปูของกาลิเลโอ	235
4.14 ทฤษฎีกระแส่น้ำของกาลิเลโอ	236
4.15 การหาความหนาแน่นในแบบของอาร์คิมิดีส (Archimedes)	238
4.16 ปัญหาของพระเจ้ากับปัญหาของมนุษย์	239
4.17 การทดลองปริซึมของนิวตัน	244
4.18 การทดลองปริซึมของนิวตัน (2)	244
4.19 การอุปนัยกับการนิรนัยจากปริซึม.....	245
4.20 การอุปนัยกับการนิรนัยจากปริซึม (2).....	245
4.21 ระดับความรู้.....	246
4.22 ทฤษฎีการผสมสีของนิวตัน.....	251
4.23 ระบบสัจพจน์ (Axiom) ของกลศาสตร์ตามการตีความของนิวตัน	252
4.24 สรุปการสร้างกฎของนิวตัน	258
4.25 การมองจากตำแหน่งผู้สังเกตการณ์	262
4.26 การเคลื่อนที่ของรถยนต์เทียบกับพระอาทิตย์.....	262
4.27 การเคลื่อนที่ของรถยนต์กับก้อนหิน	263
4.28 การเคลื่อนที่ของรถยนต์ 2 คันที่มีความเร็วเท่ากัน	263
4.29 การสังเกตแบบทฤษฎีสัมพัทธภาพพิเศษ.....	264
4.30 สูตรคำนวณหาความเร็ว	265
4.31 ความสัมพันธ์ของมวลกับความเร็ว	265
4.32 สมการสัมพัทธภาพพลังงานและมวล	266
4.33 รถไฟของไอน์สไตน์ (Einstein's Train).....	266
4.34 ลิฟท์ที่ตกลงมา.....	267
4.35 ลิฟท์ที่ตกลงมา (2).....	267
4.36 ภาพแสดงแสงเดินทางโค้ง.....	268
4.37 ภาพแสดงแสงเดินทางโค้ง (2).....	268
4.38 แสดงกาลอวกาศ(Spacetime)	268
4.39 แสดงว่าโลกกลม.....	269
4.40 แสดงว่าโลกกลม (2).....	269
4.41 แสดงว่าโลกกลม (3).....	269

4.42 แสดงว่าโลกกลม (4).....	269
4.43 ภาพการเคลื่อนที่ของเวลา.....	269
4.44 ภาพการเคลื่อนที่ของเวลา (2).....	269
4.45 ภาพการเคลื่อนที่ของเวลา (3).....	269
4.46 การเคลื่อนที่ผ่านเวลาทำให้วัตถุตกลงมา	269
4.47 การเคลื่อนที่ผ่านเวลาทำให้วัตถุตกลงมา (2)	269
4.48 แสดงการเดินทางของแสงเป็นเส้นโค้ง.....	270
4.49 กระบวนการสร้างองค์ความรู้ในวิทยปรัชญานวสัฒพัทศภพ.....	272
5.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 5	286
5.2 ระบบกัษในกระบอกสูบ	307
5.3 องค์ประกอบของการโต้แย้ง	333
6.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 6	340
6.2 โลกภายใน-โลกภายนอก	345
6.3 องค์ประกอบของการโต้แย้ง	345
7.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 7	377
7.2 แบบจำลองของเกริบเนอร์.....	380
7.3 รูปแบบ (Forms).....	383
7.4 รูปแบบ 2 (Forms)	383
7.5 รูปแบบ 3 (Forms).	384
7.6 แบบแผนของทูลมิน.....	387
8.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 8	404
8.2 พัฒนาการและความเชื่อมโยงของกระแสดความคิดจากนวสมัยสู่หลังนวสมัย	410
8.3 วิวัฒนาการกระบวนทัศน์ตะวันตก: จากปฏิธานนิยมถึงหลังนวสมัย	412
8.4 สัญวิทยา (Semiology) / สัญศาสตร์ (Semiotics).....	421
8.5 โมเดลทวิภาคของโซซูร์ (Saussure's Binary Model)	423
8.6 หลักภาษาศาสตร์ทั่วไป.....	425
8.7 ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับตัวหมายถึง	426
8.8 สัญญะ (Sign)	426
8.9 แบบจำลองสัญญะของโซซูร์.....	427
8.10 กระบวนการให้ความหมาย	429
8.11 ระยะห่างของตัวหมายกับตัวหมายถึง	431
8.12 สามเหลี่ยมสัญศาสตร์ของเพิร์ช.....	431
8.13 ตัวหมายถูกรับรู้ละม้ายคล้ายคลึงหรือจำลองตัวหมายถึง.....	432
8.14 ตัวหมายที่ไม่เหมือนกับตัวหมายถึง	432
8.15 ตัวหมายไม่ได้คล้ายคลึงตัวหมายถึง.....	433
8.16 หลักไตรภาคของเพิร์ช	433
8.17 แบบจำลองการสร้างควมหมายหลายระดับของบาร์ตส์.....	435
8.18 กระบวนการสร้างควมหมายตามแนวคิดสัญวิทยาของบาร์ตส์.....	436
8.19 สัญวิทยาตามแนวความคิดของบาร์ตส์.....	438
8.20 การสร้างมายาคติ	441
8.21 กลวิธีการสร้างมายาคติ	442
8.22 ความสัมพันธ์ระหว่างวากยสัมพันธ์กับคติทัศน์.....	443

8.23 จัตุรัสสัญศาสตร์ (Semiotic Square)	445
8.24 คู่คำตรงข้ามที่เป็นกุญแจไขความจริง	446
8.25 แบบจำลองผู้กระทำ	447
8.26 โครงร่างเรื่องเล่ามาตรฐาน	447
8.27 สามระดับของเรื่องเล่า	448
8.28 แสดงการหาคำคู่ตรงข้าม	455
8.29 เปรียบเทียบการศึกษาประวัติศาสตร์ดั้งเดิมกับการศึกษาการสืบสาวรากเหง้า	457
9.1 แบบแผนโครงความคิดบทที่ 9	491
9.2 การแสวงหาความรู้ในยุคหลังโครงสร้างนิยมและหลังนวมัย	493
9.3 แผนผังจำลองโครงสร้างของสังคม	504
9.4 พัฒนาการทฤษฎีวิพากษ์	505
9.5 สำนักแฟรงก์เฟิร์ต	507
9.6 การครอบงำทางอุดมการณ์	513
9.7 แผนผังแสดงโครงสร้างของสังคมตามทัศนะของกรัมสกี	515
9.8 ผลผลิตทางวัฒนธรรม	519
9.9 ความคิดเชิงตรรกะของคานท์และฮัสเซิร์ล	532
9.10 กฎแห่งการเบียดคำ	541
9.11 ระบบตำรวจพยากรณ์ (Predictive Policing)	544
9.12 การวิเคราะห์ห่อภิปรายความ	550
9.13 เปรียบเทียบประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมกับประวัติศาสตร์แบบการสืบสาวรากเหง้า	550
9.14 การสืบสาวรากเหง้า	550
9.15 การสืบสาวรากเหง้าของจิตวิเคราะห์	553
9.16 การเคลื่อนที่ออกจากตัวตนที่ถูกกดทับ	555
9.17 การวิเคราะห์กลไก	558
9.18 การเคลื่อนที่ซ้ำกันของการวิเคราะห์กลไก	559
9.19 โครงสร้างความสัมพันธ์ของทฤษฎีการอภิปรายความ	564
9.20 แบบจำลองสามมิติของการวิเคราะห์ห่อภิปรายความเชิงวิพากษ์ของแฟร์คลาฟ	571
9.21 แบบจำลองสามมิติของการวิเคราะห์ห่อภิปรายความเชิงวิพากษ์ของแฟร์คลาฟ (2)	571
9.22 แบบจำลองสามมิติของการวิเคราะห์ห่อภิปรายความเชิงวิพากษ์ของแฟร์คลาฟ (3)	573
9.23 การวิเคราะห์แนวทางการรับรู้ทางสังคมของฟาน ไคก์	577

บทนำ: มหาภพแห่งความคิด: จากความกล้าของธาลีสสู่ปัญญาประดิษฐ์ของมนุษยชาติ

กำเนิด ระเบียบความรู้ และการเปลี่ยนแปลงของเหตุผลในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตก

ประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตกมิได้เป็นเพียงลำดับเหตุการณ์ของนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ที่ผลัดเปลี่ยนกันเสนอคำอธิบายเกี่ยวกับโลก มนุษย์ และความจริง หากเป็นประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขในการผลิตความรู้ (Knowledge) และการสถาปนาความจริง (Truth) ภายใต้บริบททางสังคม การเมือง ศาสนา และเศรษฐกิจที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยคำถามพื้นฐานที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดประวัติศาสตร์ปรัชญา ได้แก่ มนุษย์สามารถรู้ความจริงได้อย่างไร ความรู้ที่น่าเชื่อถือมีรากฐานอยู่บนอะไร และเหตุใดความรู้บางรูปแบบจึงได้รับสถานะเป็น “ความจริง” ในขณะที่ความรู้อื่นกลับถูกทำให้เป็นเพียงความเชื่อหรือความคิดเห็น

การศึกษาพัฒนาการของปรัชญาตะวันตกจึงไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการติดตามลำดับแนวคิดจากธาลีส (Thales) เพลโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) ออกัสติน (Augustine of Hippo) โทมัส อไควนัส (Thomas Aquinas) เรเน่ เดส์การ์ตส์ (René Descartes) อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) หรือเกออร์ก เฮเกิล (Georg Hegel) เท่านั้น หากต้องพิจารณาถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้แนวคิดเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้น ได้รับการยอมรับและกลายเป็นกรอบอธิบายความจริงของสังคมในแต่ละยุค การเปลี่ยนผ่านจากโลกทัศน์เชิงเทพปกรณัม (Mythos) ไปสู่เหตุผล (Logos) จากเทววิทยาสู่วิทยาศาสตร์ จากอำนาจศักดิ์สิทธิ์สู่อำนาจของมนุษย์ และจากอภิปรัชญาไปสู่การวิพากษ์สังคม ล้วนเป็นกระบวนการที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของระบอบความรู้ (Epistemic Regimes) มากกว่าจะเป็นเพียงวิวัฒนาการของแนวคิดทางปรัชญาเท่านั้น

จากธาเลสสู่การเปลี่ยนผ่านจากเทพปกรณัมสู่การอธิบายเชิงเหตุผล

ประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตกเริ่มต้นขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางความคิดครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ กล่าวคือ การเปลี่ยนผ่านจากการอธิบายโลกด้วยตำนานและเทพปกรณัมไปสู่การอธิบายด้วยเหตุผล การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการแทนที่เรื่องเล่าทางศาสนาด้วยข้ออธิบายทางธรรมชาติ หากเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความจริง ความรู้ และความเป็นระเบียบของจักรวาลอย่างลึกซึ้ง (Vernant, 1982)

ในโลกกรีกยุคโบราณ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติถูกอธิบายผ่านการกระทำของเทพเจ้า ฟาร์ร้องถูกเชื่อมโยงกับอำนาจของซุส (Zeus) พายุทะเลถูกอธิบายผ่านอารมณ์ของโพไซดอน (Poseidon) และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในธรรมชาติถูกทำความเข้าใจผ่านเรื่องเล่าทางศาสนาและประเพณีทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล ได้เกิดกลุ่มนักคิดในครมีเลทัส (Miletus) ซึ่งเริ่มตั้งคำถามต่อรูปแบบการอธิบายดังกล่าว และพยายามแสวงหาหลักการสากลที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ของโลกได้โดยไม่ต้องอาศัยการแทรกแซงของเทพเจ้า

บุคคลที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการดังกล่าวคือ ธาเลสแห่งมิเลทัส (Thales of Miletus) (C. 624-546 BCE) อริสโตเติลระบุไว้ในงานเรื่อง “Metaphysics” ว่า ธาเลสเสนอให้น้ำเป็นปฐมธาตุ (Archē) หรือหลักการพื้นฐานของสรรพสิ่ง (Aristotle, 1998) แม้ข้อเสนอว่า น้ำคือองค์ประกอบพื้นฐานของจักรวาลอาจไม่สอดคล้องกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่คุณูปการสำคัญของธาเลสไม่ได้อยู่ที่คำตอบหากอยู่ที่ลักษณะของคำถามที่เขาตั้งขึ้น ความสำคัญของธาเลสอยู่ที่การเสนอว่า โลกธรรมชาติมีระเบียบภายในที่มนุษย์สามารถทำความเข้าใจได้ผ่านการสังเกต การใช้เหตุผล และการแสวงหาหลักการทั่วไป ความคิดเช่นนี้สะท้อนสมมติฐานพื้นฐานที่ต่อมากลายเป็นรากฐานของทั้งปรัชญาและวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ความจริงมิได้ขึ้นอยู่กับ การเปิดเผยจากอำนาจเหนือธรรมชาติ หากเป็นสิ่งที่สามารถถูกค้นพบได้ผ่านกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์เอง (Barnes, 1982)

จากมุมมองของประวัติศาสตร์ความคิด การปรากฏขึ้นของธาเลสจึงไม่ควรถูกตีความว่าเป็นเพียงการเสนอทฤษฎีทางธรรมชาติวิทยาแรกเริ่ม หากเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งที่คาร์ล ป็อบเปอร์ (Karl Popper) เรียกว่า “จารีตแห่งการวิพากษ์” (Critical Tradition) ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า ความรู้ของมนุษย์สามารถถูกตั้งคำถาม ตรวจสอบ และแทนที่ด้วยคำอธิบายที่ดีกว่าได้เสมอ (Popper, 1963)

จุดเปลี่ยนดังกล่าวส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อพัฒนาการทางปัญญาของโลกตะวันตก เพราะนับเป็นครั้งแรกที่มนุษย์เริ่มมองจักรวาลในฐานะระบบที่มีความเป็นระเบียบ (Cosmos) มากกว่าจะเป็นพื้นที่แห่งอำนาจลึกลับของเทพเจ้า การเกิดขึ้นของคำถามเกี่ยวกับปฐมธาตุ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และโครงสร้างพื้นฐานของความเป็นจริง ได้สร้างรากฐานให้แก่การพัฒนาของอภิปรัชญา ญาณวิทยา และวิทยาศาสตร์ในเวลาต่อมา

ดังนั้น หากต้องการระบุจุดกำเนิดของปรัชญาตะวันตก ความสำคัญมิได้อยู่ที่คำตอบของธาเลสว่า น้ำคืออะไร หากอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเกี่ยวกับโลก กล่าวคือ การเชื่อว่า จักรวาลสามารถอธิบายได้ผ่านเหตุผลของมนุษย์เอง ความเชื่อนี้กลายเป็นมรดกทางปัญญาที่ส่งต่อนักปรัชญาก่อนโสเครตีส (Socrates) ผ่านเพลโตและอริสโตเติล ไปจนถึงวิทยาศาสตร์และปรัชญายุคสมัยในเวลาต่อมา

การก่อรูปของอภิปรัชญาและระบบความรู้ในปรัชญากรีกคลาสสิก: จากเพลโตสู่อริสโตเติล

การเสียชีวิตของโสเครตีสในปี 399 ก่อนคริสตกาล นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในประวัติศาสตร์ความคิดตะวันตก มิใช่เพียงเพราะเป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างเสรีภาพทางปัญญากับอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาระบบปรัชญาที่มีความเป็นนามธรรมและเป็นระบบมากขึ้นผ่านผลงานของเพลโตผู้เป็นศิษย์คนสำคัญ หากโสเครตีสเป็นผู้เปลี่ยนทิศทางการศึกษาจากการศึกษาธรรมชาติไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับมนุษย์และคุณธรรม เพลโตก็คือผู้ยกระดับคำถามดังกล่าวไปสู่การสร้างระบบอภิปรัชญา (Metaphysics) และญาณวิทยา (Epistemology) ที่มีอิทธิพลต่อโลกตะวันตกมาอย่างต่อเนื่องกว่าสองพันปี (Annas, 2003)

จุดเปลี่ยนทางองค์ความรู้ที่สำคัญที่สุดของเพลโตอยู่ที่ความพยายามตอบคำถามพื้นฐานว่า “ความรู้ที่แท้จริงคืออะไร” และ “มนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงได้อย่างไร” คำถามดังกล่าวเกิดขึ้นท่ามกลางบริบททางปัญญาที่ได้รับอิทธิพลจากข้อถกเถียงระหว่างเฮราคลิตุส (Heraclitus) ซึ่งมองว่า ทุกสิ่งอยู่ในภาวะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และพาร์เมนิเดส (Parmenides) ซึ่งยืนยันว่า ความจริงแท้ต้องมีลักษณะคงที่และไม่เปลี่ยนแปลง เพลโตพยายามประสานความขัดแย้งดังกล่าวผ่านสิ่งที่ภายหลังเรียกว่า “ทฤษฎีแบบ” (Theory of Forms) (Plato, 2000) ตามแนวคิดนี้ โลกแห่งประสบการณ์ที่มนุษย์รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสเป็นเพียงโลกของปรากฏการณ์ (Phenomenal World) ซึ่งมีลักษณะไม่สมบูรณ์ เปลี่ยนแปลง และไม่อาจเป็นฐานของความรู้ที่แน่นอนได้ ในทางตรงกันข้าม ความรู้ที่แท้จริงต้องอาศัยการเข้าถึง “แบบ” (Forms หรือ Ideas) ซึ่งเป็นความจริงเชิงนามธรรมที่ดำรงอยู่อย่างเป็นนิรันดร์และไม่เปลี่ยนแปลง (Fine, 1993) ตัวอย่าง สิ่งที่มนุษย์เรียกว่า “ความงาม” หรือ “ความยุติธรรม” ในชีวิตประจำวัน เป็นเพียงการสะท้อนที่ไม่สมบูรณ์ของ “ความงามในตัวเอง” (Beauty Itself) หรือ “ความยุติธรรมในตัวเอง” (Justice Itself) ซึ่งดำรงอยู่ในระดับของแบบ

ข้อค้นพบทางปรัชญาที่สำคัญของเพลโตจึงมิได้อยู่ที่การเสนอว่ามีโลกสองระดับเท่านั้น หากอยู่ที่การสร้าง ความแตกต่างระหว่าง “ความเห็น” (Doxa) กับ “ความรู้” (Epistēmē) อย่างเป็นระบบ (Plato, 2000) ความรู้ที่แท้จริงไม่อาจเกิดขึ้นจากประสบการณ์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการใช้เหตุผลในการเข้าถึงหลักการสากลที่อยู่เหนือโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง แนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นรากฐานสำคัญของอภิปรัชญาและญาณวิทยา ในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตก (Plato, 2000)

อุปมาเรื่องถ้ำ (Allegory of the Cave) ในหนังสือ “Republic” ถือเป็นการสังเคราะห์แนวคิดดังกล่าวอย่างสมบูรณ์ที่สุด เพลโตเสนอว่า มนุษย์ส่วนใหญ่ดำรงอยู่ในสภาวะคล้ายนักโทษที่เห็นเพียงเงาบนผนังถ้ำและเข้าใจว่าเงาเหล่านั้นคือความจริง การศึกษาปรัชญาจึงมิใช่เพียงการสะสมข้อมูล หากเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่นำมนุษย์ออกจากโลกแห่งภาพลวงตาไปสู่การรับรู้ความจริงในระดับที่สูงกว่า (Plato, 2000) ความคิดดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบของแนวคิดเรื่องการศึกษา ความรู้ และการปลดปล่อยทางปัญญาในประวัติศาสตร์ตะวันตก

อย่างไรก็ตาม แม้ระบบอภิปรัชญาของเพลโตจะมีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง แต่ก็ได้ก่อให้เกิดคำถามใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโลกแห่งแบบกับโลกแห่งประสบการณ์ คำถามนี้ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบโดยอริสโตเติล ผู้ซึ่งเคยศึกษาอยู่ในสำนัก Academy ของเพลโตเป็นเวลากว่ายี่สิบปี แต่ต่อมาได้สร้างจุดยืนทางปรัชญาที่แตกต่างออกไปอย่างมีนัยสำคัญ (Barnes, 1995)

หากเพลโตมุ่งแสวงหาความจริงในระดับนามธรรม อริสโตเติลกลับให้ความสำคัญกับการศึกษาสิ่งที่ดำรงอยู่จริงในโลกธรรมชาติ เขาวิพากษ์แนวคิดเรื่องแบบของเพลโตโดยเห็นว่าการแยกความจริงออกจากโลกแห่งประสบการณ์ ทำให้ไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงและความหลากหลายของธรรมชาติได้อย่างเพียงพอ (Aristotle, 1998) ดังนั้น อริสโตเติลจึงพยายามสร้างระบบอภิปรัชญาที่ผสมผสานระหว่างความเป็นสากลกับความเป็นรูปธรรมเข้าด้วยกัน

ข้อค้นพบที่สำคัญของอริสโตเติลคือ แนวคิดเรื่องสสารัตถะ (Substance หรือ Ousia) ซึ่งอธิบายว่า สิ่งที่มีอยู่จริงประกอบขึ้นจาก “สสาร” (Matter) และ “รูปแบบ” (Form) ที่ไม่อาจแยกจากกันได้ แนวคิดดังกล่าวซึ่งเรียกว่า Hylomorphism เป็นความพยายามอธิบายว่าทำไมสิ่งต่าง ๆ จึงสามารถรักษาลักษณะของตนไว้ได้แม้จะอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง (Aristotle, 1998)

นอกเหนือจากอภิปรัชญาแล้ว อริสโตเติลยังมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานของการจัดระบบองค์ความรู้ในโลกตะวันตก ความสำเร็จที่สำคัญประการหนึ่งคือ การพัฒนตรรกศาสตร์เชิงรูปแบบ (Formal Logic) โดยเฉพาะทฤษฎีการอนุมานแบบประโยคตรรกะ หรือ Syllogism ซึ่งเป็นความพยายามครั้งแรกในการกำหนดกฎเกณฑ์ของการให้เหตุผลอย่างเป็นระบบ (Smith, 2020) ระบบตรรกศาสตร์ดังกล่าวกลายเป็นเครื่องมือพื้นฐานของการแสวงหาความรู้ทั้งในปรัชญา วิทยาศาสตร์ และเทววิทยา (Theology) ของยุโรปยาวนานกว่าสองสหัสวรรษ

ในอีกด้านหนึ่ง อริสโตเติลยังเป็นผู้ริเริ่มการจำแนกศาสตร์ต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นชีววิทยา จริยศาสตร์ การเมือง วาทศิลป์ หรือกวีนิพนธ์ วิธีการศึกษาของเขาซึ่งเน้นการสังเกต การจำแนก และการวิเคราะห์เชิงเหตุผล ได้สร้างรากฐานให้แก่การพัฒนาวิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์ในเวลาต่อมา (Lloyd, 1970)

ดังนั้น หากเพลโตเป็นผู้วางรากฐานของอภิปรัชญาและญาณวิทยาในฐานะการแสวงหาความจริงสากล อริสโตเติลก็คือ ผู้สร้างระบบการจัดหมวดหมู่ความรู้และวิธีการศึกษาธรรมชาติอย่างเป็นระบบ จุดเปลี่ยนสำคัญของปรัชญากรีกคลาสสิกจึงมีได้อยู่ที่ความขัดแย้งระหว่างนักปรัชญาทั้งสอง หากอยู่ที่การก่อรูปของสองกระแสความคิดหลัก ซึ่งจะกำหนดพัฒนาการของปรัชญาตะวันตกในเวลาต่อมา ได้แก่ กระแสที่เน้นความจริงเชิงนามธรรมและกระแสที่เน้นการศึกษาประสบการณ์เชิงประจักษ์ ความตึงเครียดระหว่างสองแนวทางนี้ได้กลายเป็นแกนกลางของข้อถกเถียงทางปรัชญาตลอดของประวัติศาสตร์ตะวันตก และยังคงปรากฏอยู่ในญาณวิทยา วิทยาศาสตร์ และทฤษฎีสังคมร่วมสมัยจนถึงปัจจุบัน

กำเนิดของปรัชญานวสมัย: การปลดปล่อยเหตุผลจากศาสนาและการก่อรูปของโลกทัศน์นสมัย

การเปลี่ยนผ่านจากยุคกลางสู่ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) และยุคทุนนิยมตอนต้น (Early Modern Period) นับเป็นจุดเปลี่ยนเชิงโครงสร้างทางปัญญาที่สำคัญที่สุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ตะวันตก หากยุคกลางเป็นยุคที่ความรู้ส่วนใหญ่ถูกจัดวางอยู่ภายใต้กรอบของเทววิทยา และอำนาจของสถาบันศาสนา ยุคทุนนิยมกลับเป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์เริ่มสถาปนาสถานะของเหตุผล (Reason) ประสบการณ์ (Experience) และปัจเจกบุคคล (Individual) ให้เป็นฐานของการแสวงหาความรู้และความจริง (Cassirer, 1951)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน หากเป็นผลจากกระบวนการสันคลอนระเบียบความรู้แบบเดิมที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากการฟื้นคืนองค์ความรู้กรีก-โรมัน การขยายตัวของการค้า การเกิดรัฐสมัยใหม่ การปฏิรูปศาสนา (Reformation) และการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Revolution) กระบวนการเหล่านี้ร่วมกันสร้างเงื่อนไขให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ที่มีใต้มองมนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระเบียบศักดิ์สิทธิ์ที่พระเจ้ากำหนด หากมองมนุษย์ในฐานะผู้กระทำการทางประวัติศาสตร์ ผู้สร้างความรู้ และผู้กำหนดชะตากรรมของตนเอง (Taylor, 1989)

การเมืองกับความเป็นจริง: การเปลี่ยนผ่านจากคุณธรรมสู่เหตุผลแห่งรัฐในความคิดของมาเคียเวลลี

หนึ่งในจุดเปลี่ยนสำคัญของยุคทุนนิยมปรากฏในผลงานของนิคโคโล มาเคียเวลลี (Niccolò Machiavelli) ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นผู้วางรากฐานของรัฐศาสตร์สมัยใหม่ (Modern Political Science) (Skinner, 1978) ก่อนหน้ามาเคียเวลลี การวิเคราะห์การเมืองในโลกตะวันตกมักตั้งอยู่บนสมมติฐานเชิงศีลธรรมและศาสนา โดยผู้ปกครองถูกคาดหวังให้เป็นผู้มีคุณธรรมและดำเนินการตามหลักความดีที่ได้รับการรับรองจากศาสนา อย่างไรก็ตาม ในผลงาน “The Prince” มาเคียเวลลี (Machiavelli, 1988) ได้เปลี่ยนคำถามพื้นฐานของปรัชญาการเมืองจาก “ผู้ปกครองควรเป็นอย่างไร” ไปสู่ “ผู้ปกครองรักษาอำนาจและความมั่นคงของรัฐได้อย่างไร” จุดเปลี่ยนทางองค์ความรู้ของมาเคียเวลลีอยู่ที่การแยกการวิเคราะห์การเมืองออกจากกรอบศีลธรรมแบบดั้งเดิม และศึกษาการเมืองในฐานะความจริงเชิงประจักษ์ (Political Reality) มากกว่าอุดมคติทางศีลธรรม เขาเสนอว่า การดำรงอยู่ของรัฐอาจจำเป็นต้องอาศัยการตัดสินใจที่ไม่สอดคล้องกับคุณธรรมในบางสถานการณ์ หากการตัดสินใจนั้นมีส่วนรักษาความมั่นคงและความอยู่รอดของรัฐ แนวคิดดังกล่าวกลายเป็นรากฐานของแนวคิดเรื่อง Raison D'état หรือเหตุผลแห่งรัฐ ซึ่งมีอิทธิพลต่อทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่อย่างลึกซึ้ง (Pocock, 1975)

ความรู้กับอำนาจ: ฟรานซิส เบคอน และการปฏิวัติวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์

ขณะที่มาเคียเวลลีเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับการเมือง ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ได้เปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับความรู้โดยสิ้นเชิง เบคอนวิพากษ์มรดกทางวิชาการของ “อัสสมาจารย์นิยม” (Scholasticism) ซึ่งให้ความสำคัญกับการตีความตำราและการอนุมานเชิงตรรกะมากกว่าการศึกษาธรรมชาติโดยตรง (Bacon, 2000) ในผลงาน “Novum Organum” เบคอนเสนอว่า ความรู้ที่แท้จริงต้องตั้งอยู่บนการสังเกต การทดลอง และการรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ เขาเรียกร้องให้ละทิ้ง “อคติแห่งจิต” (Idols of the Mind) ซึ่งเป็นอคติทางความคิดที่บิดเบือนการรับรู้ความจริงของมนุษย์ (Bacon, 2000)

ข้อค้นพบสำคัญของเบคอนไม่ได้อยู่ที่วิธีการอุปนัยเพียงอย่างเดียว หากอยู่ที่การเปลี่ยนความหมายของความรู้จากสิ่งที่มีไว้เพื่อการไตร่ตรองเชิงปรัชญาไปสู่เครื่องมือสำหรับการควบคุมและเปลี่ยนแปลงโลกธรรมชาติ ดังที่เขาเรียกว่า “ความรู้คืออำนาจ” (Knowledge is Power) แนวคิดนี้กลายเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เทคโนโลยี และโครงการแห่งความก้าวหน้า (Project of Progress) ในโลกตะวันตก (Rossi, 1996)

เดส์การตส์และการสถาปนาปัจเจกผู้รู้

หากเบคอนเปลี่ยนวิธีการแสวงหาความรู้ เดส์การตส์ได้เปลี่ยนรากฐานของความรู้ทั้งหมดใน “Meditations on First Philosophy” เดส์การตส์ (Descartes, 1996) ตั้งคำถามต่อความเชื่อทุกประเภทผ่านสิ่งที่เรียกว่า “วิธีการสงสัยอย่างเป็นระบบ” (Methodical Doubt) จุดมุ่งหมายของเดส์การตส์มิใช่การปฏิเสธความรู้ แต่เป็นการค้นหารากฐานที่ไม่สามารถถูกสงสัยได้ ภายใต้กระบวนการดังกล่าวเขาพบว่า ขณะที่ทุกสิ่งอาจเป็นภาพลวงตา การกระทำของการสงสัยเองยืนยันการมีอยู่ของผู้สงสัย จนนำไปสู่ข้อเสนอนี้ที่มีชื่อเสียงว่า “Cogito, ergo sum” (I think therefore I am) หรือ “ฉันคิด ดังนั้น ฉันจึงมีอยู่” ความสำคัญของข้อเสนอนี้อยู่ที่การเปลี่ยนศูนย์กลางของความแน่นอนจากพระเจ้า ประเพณี และอำนาจภายนอก มาสู่จิตสำนึกของปัจเจกบุคคล (Subjectivity) เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ปรัชญา นับเป็นจุดกำเนิดของแนวคิดเรื่อง “ประธานผู้รู้” (Knowing Subject) ซึ่งกลายเป็นแกนกลางของปรัชญาวสมัยใหม่ทั้งหมด (Taylor, 1989)

สปิโนซากับเอกภาพของความจริง

ภายหลังเดส์การตส์แล้ว บาร์ค สปิโนซา (Baruch Spinoza) พยายามสร้างระบบอภิปรัชญาที่มีความเป็นเหตุผลอย่างสมบูรณ์ที่สุดในยุคสมัยของตนผ่านผลงาน “Ethics” ซึ่งนำเสนอด้วยรูปแบบคล้ายเรขาคณิต (Spinoza, 2002) ข้อค้นพบสำคัญของสปิโนซาคือ การปฏิเสธความเป็นคู่ระหว่างพระเจ้ายกกับธรรมชาติ โดยเสนอว่าทั้งสองคือ สิ่งเดียวกัน (Deus Sive Natura) พระเจ้ามิใช่ผู้สร้างที่อยู่เหนือโลก หากเป็นสารัตถะ (Substance) เดียว ที่แสดงออกผ่านสรรพสิ่งทั้งหมด แนวคิดดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนผ่านจากเทวนิยมแบบดั้งเดิมไปสู่ความเข้าใจจักรวาลในฐานะระบบที่มีความเป็นเหตุเป็นผลภายในตนเอง และกลายเป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญของลัทธิธรรมชาตินิยม (Naturalism) ในเวลาต่อมา (Nadler, 2006)

ล๊อกกับการกำเนิดของประสบการณ์นิยมและเสรีนิยมทางการเมือง

ในด้านญาณวิทยา จอห์น ล๊อก (John Locke) ได้พัฒนาจุดยืนที่แตกต่างจากเดส์การตส์อย่างสำคัญ โดยปฏิเสธแนวคิดเรื่องความรู้โดยกำเนิด (Innate Ideas) และเสนอว่า จิตมนุษย์เมื่อแรกเกิดเปรียบเสมือน “กระดานว่าง” (Tabula Rasa) (Locke, 1975) จุดเปลี่ยนทางองค์ความรู้ของล๊อกอยู่ที่การยืนยันว่า ความรู้ทั้งหมดเกิดจากประสบการณ์ ซึ่งกลายเป็นรากฐานของลัทธิประสบการณ์นิยม (Empiricism) และมีอิทธิพลต่อฮูม ตลอดจนวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในเวลาต่อมา

ในทางการเมือง ล๊อกได้พัฒนาแนวคิดเรื่องสิทธิธรรมชาติ (Natural Rights) โดยเสนอว่า มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด อำนาจทางการเมืองจึงมีความชอบธรรมได้ก็ต่อเมื่อได้รับความยินยอมจากผู้ถูกปกครอง แนวคิดดังกล่าวกลายเป็นรากฐานทางปรัชญาของเสรีนิยม (Liberalism) และประชาธิปไตยสมัยใหม่ (Dunn, 1969)

ไลบ์นิซและความพยายามสร้างระบบเหตุผลสากล

ในขณะที่นักคิดจำนวนมากมุ่งเน้นประสบการณ์และการเมือง กอตต์ฟรีด ไลบ์นิซ (Gottfried Leibniz) พยายามสร้างระบบอภิปรัชญาที่สามารถอธิบายโครงสร้างทั้งหมดของจักรวาลผ่านเหตุผลเพียงอย่างเดียว แนวคิดเรื่อง “โมนาด” (Monad) เป็นข้อเสนอมุ่งสำคัญที่สุดของเขา โดยมองว่า โลกประกอบขึ้นจากหน่วยพื้นฐานเชิงจิตวิญญาณจำนวนมากซึ่งสัมพันธ์กันผ่านสิ่งที่เรียกว่า “ความกลมกลืนที่กำหนดไว้ล่วงหน้า” (Pre-Established Harmony) (Leibniz, 1989) ข้อค้นพบทางปรัชญาของไลบ์นิซอยู่ที่ความพยายามประสานความเป็นเหตุเป็นผล ความเชื่อทางศาสนา

และวิทยาศาสตร์เข้าไว้ในระบบเดียวกัน ซึ่งสะท้อนความทะเยอทะยานสูงสุดของเหตุผลนิยมยุคใหม่ก่อนที่จะถูกวิพากษ์โดยประสบการณ์นิยมและคานท์ในเวลาต่อมา

วิกฤตของเหตุผลและการตื่นตัวทางการเมืองในยุคเรืองปัญญา

แม้ยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) จะได้รับการจัดจำในฐานะยุคแห่งชัยชนะของเหตุผล วิทยาศาสตร์ และความก้าวหน้าของมนุษย์ แต่หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ความคิดอย่างลึกซึ้ง จะพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวมิได้เป็นเพียงยุคแห่งความมั่นใจในพลังของเหตุผลเท่านั้น หากยังเป็นยุคที่เกิดการตั้งคำถามต่อขอบเขต ความชอบธรรม และเงื่อนไขของเหตุผลเองอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน (Cassirer, 1951)

ความสำเร็จของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่หลังการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ทำให้เกิดความเชื่อว่า เหตุผลของมนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงสากลและสร้างความก้าวหน้าให้แก่อารยธรรมได้อย่างไร้ขีดจำกัด อย่างไรก็ตาม ภายในกระแสแห่งความมั่นใจดังกล่าวกลับปรากฏนักคิดจำนวนหนึ่งที่เริ่มตั้งคำถามว่า เหตุผลมีความมั่นคงเพียงใด มนุษย์สามารถอ้างความรู้ที่แน่นอนได้จริงหรือไม่ และสถาบันทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในสังคมมีความชอบธรรมเพียงใด การวิพากษ์เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดจุดเปลี่ยนสำคัญสองประการ ได้แก่ วิกฤตทางญาณวิทยา (Epistemological Crisis) และการตื่นตัวทางการเมือง (Political Awakening) ซึ่งสะท้อนผ่านผลงานของเดวิด ฮูม (David Hume) และฌอง-ฌาคส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau)

วิกฤตของเหตุผลเชิงประจักษ์: เดวิด ฮูม และปัญหาความแน่นอนของความรู้

ในประวัติศาสตร์ปรัชญา เดวิด ฮูม (David Hume) ได้รับการยกย่องว่า เป็นนักคิดผู้ผลักดันลัทธิประสบการณ์นิยม (Empiricism) ไปสู่ข้อสรุปที่รุนแรงที่สุด (Hume, 2007) หากลองถามว่า ความรู้ทั้งหมดมีจุดกำเนิดจากประสบการณ์ ฮูมกลับตั้งคำถามต่อไปว่า แม้แต่หลักการพื้นฐานที่สุดของความรู้มนุษย์ก็อาจไม่มีรากฐานที่มั่นคงอย่างที่เคยมอง ฮูมแบ่งเนื้อหาของจิตออกเป็นสองระดับ ได้แก่ “ความประทับใจ” (Impressions) ซึ่งเป็นประสบการณ์โดยตรงที่เกิดจากประสาทสัมผัส และ “มโนภาพ” (Ideas) ซึ่งเป็นเพียงสำเนาหรือร่องรอยที่อ่อนกว่ากำลังลงของประสบการณ์ดังกล่าว (Hume, 2007) จากหลักการนี้ เขาเสนอว่า หากแนวคิดใดไม่สามารถสืบย้อนกลับไปสู่ประสบการณ์ได้ แนวคิดนั้นย่อมไม่มีฐานะทางความรู้ที่น่าเชื่อถือ ข้อค้นพบที่สำคัญที่สุดของฮูมปรากฏในการวิพากษ์หลักเหตุและผล (Causality) ซึ่งเป็นรากฐานของทั้งวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมสมัยใหม่ นักปรัชญาก่อนหน้าเขาเชื่อว่ามีความสัมพันธ์เชิงจำเป็น (Necessary Connection) ระหว่างเหตุและผล อย่างไรก็ตาม ฮูมโต้แย้งว่ามนุษย์ไม่เคยรับรู้ “ความจำเป็น” ดังกล่าวโดยตรง สิ่งที่มีมนุษย์รับรู้ได้มีเพียงการเกิดร่วมกันอย่างสม่ำเสมอของเหตุการณ์ต่าง ๆ เท่านั้น (Hume, 2007)

เมื่อมนุษย์เห็นว่า ดวงอาทิตย์ขึ้นทุกวัน หรือวัตถุตกลงสู่พื้นทุกครั้งทีปล่อยจากที่สูง มนุษย์จึงคาดหวังว่า ปรากฏการณ์เดียวกันจะเกิดขึ้นในอนาคต แต่ความคาดหวังดังกล่าวมิได้เกิดจากการพิสูจน์เชิงตรรกะ หากเกิดจาก “ความเคยชินของจิต” (Custom of Habit) ที่สะสมจากประสบการณ์ในอดีต (Norton, D. & Norton M., 2007)

ผลลัพธ์ของข้อโต้แย้งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ความคิด เพราะมันแสดงให้เห็นว่า หลักการอุปนัย (Induction) ซึ่งเป็นหัวใจของวิทยาศาสตร์ ไม่สามารถพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ปัญหาดังกล่าวซึ่งภายหลังเรียกว่า “ปัญหาแห่งอุปนัย” (Problem of Induction) ได้สั่นคลอนความเชื่อที่ว่าวิทยาศาสตร์สามารถมอบความรู้ที่แน่นอนเกี่ยวกับโลกได้ (Popper, 1959) ด้วยเหตุนี้ ฮูมจึงมิใช่เพียงนักปรัชญาประสบการณ์นิยม หากยังเป็นผู้เปิดเผยข้อจำกัดภายในของเหตุผลนิยมสมัยใหม่ และสร้างสิ่งที่นักวิชาการจำนวนมากเรียกว่า “วิกฤตทางญาณวิทยาของยุคเรืองปัญญา” (Epistemological Crisis of the Enlightenment) ซึ่งกลายเป็นแรงผลักดันสำคัญให้เกิดการปฏิวัติทางปรัชญาในเวลาต่อมา โดยเฉพาะในผลงานของคานท์ (Beiser, 1987)

รุสโซและการปฏิวัติแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตย

หากถามถึงคำถามต่อความมั่นคงของความรู้ รุสโซกลับตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของระเบียบทางสังคมและการเมืองที่ดำรงอยู่ในยุโรปสมัยใหม่ รุสโซเป็นหนึ่งในนักคิดที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเกี่ยวกับเสรีภาพ ความเสมอภาค และอำนาจอธิปไตย (Rousseau, 1968)

จุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์ทางการเมืองของรุสโซปรากฏอย่างชัดเจนในประโยคเปิดของ “The Social Contract” ที่ว่า “มนุษย์เกิดมาเสรี แต่ทุกหนแห่งกลับตกอยู่ในพันธนาการ” (Rousseau, 1968) ประโยคดังกล่าวมิได้เป็นเพียงถ้อยแถลงเชิงวาทศิลป์ หากเป็นการวิพากษ์รากฐานของสังคมยุโรปที่ตั้งอยู่บนความไม่เสมอภาคทางชนชั้น สิทธิพิเศษทางการเมือง และอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รุสโซเสนอว่า ความไม่เสมอภาคจำนวนมากมิได้เกิดจากธรรมชาติ หากเกิดจากสถาบันทางสังคม โดยเฉพาะการถือครองทรัพย์สินส่วนบุคคลซึ่งนำไปสู่การสะสมอำนาจและการกดขี่ทางการเมือง (Rousseau, 1997) ข้อค้นพบดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญจากแนวคิดการเมืองแบบดั้งเดิมที่มีกอธิบายลำดับชั้นทางสังคมว่าเป็นผลจากพระประสงค์ของพระเจ้าหรือกฎธรรมชาติ

ในทางทฤษฎี รุสโซเสนอว่า อำนาจอธิปไตยที่แท้จริงมิได้เป็นของกษัตริย์ ชนชั้นสูง หรือสถาบันศาสนา หากเป็นของประชาชนโดยรวมผ่านสิ่งที่เขาเรียกว่า “เจตจำนงทั่วไป” (General Will) (Rousseau, 1968) เจตจำนงทั่วไปมิใช่ผลรวมของความต้องการส่วนบุคคล หากเป็นเจตจำนงที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวมและสะท้อนความเป็นเจ้าของอำนาจร่วมกันของสมาชิกในชุมชนการเมือง

จุดเปลี่ยนทางองค์ความรู้ที่สำคัญของรุสโซอยู่ที่การเปลี่ยนฐานความชอบธรรมของอำนาจจากสิทธิศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ (Divine Right of Kings) ไปสู่ความยินยอมของประชาชน (Popular Sovereignty) แนวคิดดังกล่าวกลายเป็นรากฐานของประชาธิปไตยสมัยใหม่ และมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการปฏิวัติฝรั่งเศส ตลอดจนพัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในเวลาต่อมา (Dent, 2005)

ดังนั้น หากยุคเรืองปัญญาเริ่มต้นจากความเชื่อมั่นว่า เหตุผลจะนำพามนุษย์ไปสู่ความก้าวหน้า ผลงานของฮูมและรุสโซกลับเผยให้เห็นว่า เหตุผลเองก็มีข้อจำกัด และระเบียบทางสังคมที่อ้างเหตุผลก็อาจมิได้มีความชอบธรรมโดยอัตโนมัติ การวิพากษ์ทั้งสองแนวทางนี้ได้เปิดพื้นที่ใหม่ให้กับปรัชญานิวสมัย กล่าวคือ การตั้งคำถามไม่เพียงต่ออำนาจของศาสนาและประเพณีเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการตั้งคำถามต่อรากฐานของเหตุผลและอำนาจทางการเมืองเอง อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การปฏิวัติทางปรัชญาของคานท์ และการกำเนิดของโลกสมัยใหม่ในศตวรรษต่อมา

เฮเกลกับการพลิกฟ้าคว่ำแผ่นดิน: การฟื้นฟูอภิปรัชญาหลังคานท์และการก่อรูปปรัชญาแห่งประวัติศาสตร์

ภายหลังการปฏิวัติทางปรัชญาของคานท์ ซึ่งได้กำหนดขอบเขตของความรู้มนุษย์ไว้อย่างชัดเจนผ่านการแบ่งแยกระหว่างโลกแห่งปรากฏการณ์ (Phenomena) และโลกแห่งสิ่งในตัวเอง (Noumena) ปรัชญายุโรปได้เผชิญคำถามสำคัญว่า หากมนุษย์ไม่อาจเข้าถึงความจริงในตัวเองได้โดยตรงแล้ว ความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับโลก ประวัติศาสตร์ และความเป็นจริงทั้งหมดจะเป็นไปได้อย่างไร คำถามดังกล่าวกลายเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการจิตนิยมเยอรมัน (German Idealism) ซึ่งพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดที่คานท์ได้วางไว้ และในบรรดานักคิดทั้งหมด เฮเกลคือผู้ที่ผลักดันโครงการดังกล่าวไปสู่จุดสูงสุดของความทะเยอทะยานทางปรัชญา

เฮเกลมิได้ยอมรับว่า มีเส้นแบ่งที่ไม่อาจข้ามได้ระหว่างการรับรู้ของมนุษย์กับความจริงในตัวเอง ตรงกันข้าม เขาเสนอว่า ความคิดและความเป็นจริงมิใช่สิ่งที่แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด หากแต่เป็นกระบวนการเดียวกันที่กำลังพัฒนาและเปิดเผยตัวเองผ่านประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ (Hegel, 1977) ในงาน “Phenomenology of Spirit” (1807) เฮเกลได้วิพากษ์แนวคิดของคานท์โดยชี้ให้เห็นว่า การกล่าวอ้างถึงขอบเขตของความรู้ย่อมแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีความเข้าใจเกี่ยวกับขอบเขตนั้นอยู่แล้วในระดับหนึ่ง ดังนั้น การแบ่งแยกระหว่างสิ่งที่รู้ได้กับสิ่งที่รู้ไม่ได้โดยเด็ดขาดจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจรักษาไว้ได้อย่างสมบูรณ์

จุดเปลี่ยนสำคัญที่เฮเกลนำเข้าสู่ประวัติศาสตร์ปรัชญาคือ การเปลี่ยนมุมมองต่อความจริงจากสิ่งที่คงที่ (Static Reality) ไปสู่ความจริงในฐานะกระบวนการ (Reality as Process) ความจริงมิใช่วัตถุหรือสารัตถะที่ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่ง หากแต่เป็นการเคลื่อนไหว การพัฒนา และการคลี่คลายตัวเองอย่างต่อเนื่องผ่านความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง แนวคิดดังกล่าวถือเป็นการปฏิวัติทางอภิปรัชญาครั้งสำคัญ เพราะเปลี่ยนจากการมองโลกในฐานะสิ่งที่ “เป็นอยู่” ไปสู่การมองโลกในฐานะสิ่งที่ “กำลังกลายเป็น” (Becoming) (Taylor, 1975)

วิชาวิธีและปรัชญาแห่งกระบวนการ

หัวใจสำคัญของระบบปรัชญาเฮเกลคือแนวคิดเรื่อง “วิชาวิธี” (Dialectic) ซึ่งทำหน้าที่อธิบายพลวัตของความจริงและการพัฒนาของจิตสำนึก เฮเกลเสนอว่า ความขัดแย้งมิใช่อุปสรรคของความรู้ หากแต่เป็นกลไกพื้นฐานที่ทำให้ความรู้สามารถพัฒนาไปได้ ความจริงจึงมิได้เกิดขึ้นจากการกำจัดความขัดแย้ง แต่เกิดจากการเผชิญหน้าและการยกระดับความขัดแย้งเหล่านั้นไปสู่ระดับที่สูงกว่า (Hegel, 2010)

แม้ในตำราทั่วไปมักอธิบายวิชาวิธีผ่านสูตร “ฐาน-ปฏิฐาน-นวฐาน” (Thesis-Antithesis-Synthesis) แต่ในทางวิชาการ นักประวัติศาสตร์ปรัชญาชี้ว่า รูปแบบดังกล่าวมิใช่ถ้อยคำที่เฮเกลใช้โดยตรง หากมีรากฐานมาจากงานของโยฮันน์ ฟิชเต (Johann Fichte) มากกว่า (Beiser, 2002) สำหรับเฮเกล กระบวนการที่สำคัญกว่าคือ แนวคิด Aufhebung หรือ “การยกเลิกร่วมรักษาไว้” (Sublation) ซึ่งหมายถึงการที่สภาวะเดิมถูกปฏิเสธ แต่ในขณะเดียวกันองค์ประกอบสำคัญของมันก็ยังได้รับการเก็บรักษาและยกระดับเข้าสู่รูปแบบใหม่

ข้อค้นพบเชิงทฤษฎีที่สำคัญของเฮเกลที่เสนอว่า ความขัดแย้งมิใช่ข้อบกพร่องของระบบเหตุผล หากแต่เป็นคุณลักษณะภายในของความเป็นจริงเอง ทุกสรรพสิ่งดำรงอยู่ผ่านการเปลี่ยนผ่านจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง ตัวอย่าง ดอกตูม ดอกบาน และผล มิใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ของกระบวนการเดียวกัน ความจริงของต้นไม้จึงมิได้อยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งโดยเฉพาะ หากอยู่ในพัฒนาการทั้งหมดของมัน (Hegel, 1977) แนวคิดดังกล่าวส่งผลให้เฮเกลกลายเป็นผู้วางรากฐานสำคัญของ “ปรัชญาแห่งกระบวนการ” (Process Philosophy) และมีอิทธิพลต่อศาสตร์หลากหลายสาขา ทั้งสังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ ทฤษฎีการเมือง และทฤษฎีวิพากษ์ในศตวรรษต่อมา

จิตวิญญาณสากลและความสมบูรณ์ทางประวัติศาสตร์

อีกหนึ่งนวัตกรรมทางความคิดที่สำคัญของเฮเกลคือ การพัฒนาปรัชญาประวัติศาสตร์ (Philosophy of History) อย่างเป็นระบบ โดยเสนอว่า ประวัติศาสตร์โลกมิใช่ชุดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไร้ทิศทาง หากแต่เป็นกระบวนการที่มีเหตุผลภายในกำกับอยู่ เขาเรียกพลวัตดังกล่าวว่า “จิตวิญญาณสากล” (Weltgeist หรือ World Spirit) ซึ่งหมายถึงเหตุผลสากลที่ค่อย ๆ พัฒนาการตระหนักรู้เกี่ยวกับตนเองผ่านกิจกรรมของมนุษย์ สถาบันทางสังคม และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Hegel, 1857)

ภายใต้กรอบคิดนี้ บุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์มิได้เป็นเพียงผู้กระทำทางการเมือง แต่เป็น “ตัวแทนของเหตุผลในประวัติศาสตร์” (Agents of Historical Reason) เฮเกลยกตัวอย่างนโปเลียน โบนาปาร์ต (Napoleon Bonaparte) ว่าเป็น “จิตวิญญาณโลกบนหลังม้า” (World Spirit on Horseback) เนื่องจากเขามองว่า นโปเลียนเป็นพลังที่เข้ามาทำลายโครงสร้างศักดินาแบบเก่าและเร่งกระบวนการขยายตัวของเสรีภาพสมัยใหม่ (Pinkard, 2000)

ข้อค้นพบที่สำคัญที่สุดของเฮเกลคือการเสนอว่า ประวัติศาสตร์มนุษย์มีทิศทาง (Teleology) และเป้าหมายของประวัติศาสตร์คือการตระหนักรู้ถึงเสรีภาพ (Freedom) อย่างสมบูรณ์มากขึ้นเรื่อย ๆ สถาบันทางการเมือง กฎหมาย และรัฐสมัยใหม่จึงมิใช่เพียงโครงสร้างทางสังคม แต่เป็นผลผลิตของกระบวนการที่จิตวิญญาณสากลพัฒนาตนเองไปสู่ระดับที่สูงขึ้น (Hegel, 1952)

แนวคิดดังกล่าวสะท้อนอยู่ในวลีอันมีชื่อเสียงของเฮเกลว่า “สิ่งที่มีเหตุผลนั้นเป็นจริง และสิ่งที่ป็นจริงนั้นมีเหตุผล” (The Rational is Real, the Real is Rational) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการเชื่อมโยงเหตุผล ประวัติศาสตร์ และความเป็นจริงเข้าไว้ในระบบเดียวกัน อย่างไรก็ตาม วลีนี้ก็กลายเป็นประเด็นถกเถียงอย่างกว้างขวาง เนื่องจากสามารถถูกตีความได้ทั้งในเชิงอนุรักษนิยมและเชิงปฏิวัติ (Avineri, 1972)

ไฮเดกเกอร์ การทฤษฎ และการเปลี่ยนทิศทางของปรากฏการณ์วิทยา

ทายาทผู้ซ่อนเงื่อนงำ: จากปรากฏการณ์วิทยาอัตตาข้ามพ้นสู่ภาววิทยาแห่งการดำรงอยู่

ในประวัติศาสตร์ปรัชญาคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความสัมพันธ์ระหว่างเอ็ดมันด์ ฮูสเซิร์ล (Edmund Husserl) และมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger) นับเป็นหนึ่งในความสัมพันธ์ทางปัญญาที่มีความซับซ้อนและส่งผลกระทบท่อทิศทางของปรัชญาตะวันตกมากที่สุด ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้เป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ หากแต่เป็นจุดเปลี่ยนเชิงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรากฐานของปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) และการก่อรูปของปรัชญาภาววิทยานวสมัย (Modern Ontology) อย่างลึกซึ้ง

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ฮูสเซิร์ลพยายามพัฒนาสิ่งที่เรียกว่า “ปรากฏการณ์วิทยาเชิงอูทรวิสัย” (Transcendental Phenomenology) โดยมีเป้าหมายเพื่อค้นหารากฐานอันมั่นคงของความรู้ผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างของจิตสำนึก (Consciousness) และประสบการณ์โดยตรง (Husserl, 1931) สำหรับฮูสเซิร์ล จิตสำนึกมิใช่เพียงผู้รับรู้โลก แต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้โลกสามารถปรากฏขึ้นในฐานะวัตถุแห่งความรู้ได้ การวิเคราะห์ดังกล่าวสืบทอดความพยายามของคานท์ในการแสวงหาเงื่อนไขความเป็นไปได้ของความรู้ แต่ย้ายจุดเน้นจากโครงสร้างเชิงตรรกะของเหตุผลไปสู่ประสบการณ์ที่ปรากฏแก่จิตสำนึกโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ไฮเดกเกอร์ซึ่งได้รับการยกย่องจากฮูสเซิร์ลให้เป็นผู้สืบทอดทางวิชาการ กลับมองว่าปัญหาพื้นฐานของปรัชญาไม่ได้อยู่ที่คำถามเกี่ยวกับ “ความรู้” (Epistemology) หากอยู่ที่คำถามเกี่ยวกับ “การดำรงอยู่” (Being) ซึ่งถูกละเลยมาเป็นเวลานานในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตก (Heidegger, 1962) การเคลื่อนย้ายจุดศูนย์กลางจากจิตสำนึกไปสู่การดำรงอยู่จึงถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ปรากฏการณ์วิทยากลายเป็นเครื่องมือสำหรับการศึกษาภาวะของมนุษย์ในโลก มากกว่าการวิเคราะห์โครงสร้างของความรู้

ข้อค้นพบเชิงปรัชญาที่สำคัญของไฮเดกเกอร์คือ แนวคิดเรื่อง “การดำรงอยู่ในโลก” (Being-in-the-World) ซึ่งปฏิเสธการแบ่งแยกระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ในแบบที่ปรัชญานวสมัยสืบทอดมาจากเดส์การ์ตส์ มนุษย์มิได้เป็นจิตสำนึกที่ยืนอยู่ภายนอกโลกเพื่อสังเกตโลกอย่างเป็นกลาง หากแต่ดำรงอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ การปฏิบัติ และความหมายที่เชื่อมโยงกับโลกอยู่แล้วตั้งแต่ต้น (Heidegger, 1962)

ตัวอย่างที่มีชื่อเสียงคือ การวิเคราะห์ค้อน ซึ่งไฮเดกเกอร์ใช้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มิได้รับรู้วัตถุในฐานะสิ่งที่มีคุณสมบัติทางกายภาพเป็นอันดับแรก แต่รับรู้มันในฐานะเครื่องมือที่มีความหมายภายในบริบทของการใช้งาน ค้อนจึงมิใช่เพียงวัตถุที่มีน้ำหนัก รูปร่าง หรือสีสันทน หากเป็นสิ่งที่มิไ้สำหรับตอกตะปู ความหมายดังกล่าวเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของมนุษย์ในโลกแห่งการปฏิบัติ (World of Practice) ไม่ใช่จากการสังเกตเชิงทฤษฎีเพียงอย่างเดียว (Heidegger, 1962)

จากมุมมองนี้ ไฮเดกเกอร์ได้วิพากษ์โครงการทางปรัชญาของฮูสเซิร์ลอย่างลึกซึ้ง แม้จะอาศัยวิธีการเชิงปรากฏการณ์วิทยาเป็นฐาน แต่เขาเห็นว่า ความพยายามของฮูสเซิร์ลในการเข้าถึง “อัตตาข้ามพ้น” ยังคงตกอยู่ภายใต้กรอบคิดแบบจิตนิยม (Idealism) ที่แยกมนุษย์ออกจากโลก ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านจากปรากฏการณ์วิทยาแห่งจิตสำนึก (Phenomenology of Consciousness) ไปสู่ปรากฏการณ์วิทยาแห่งการดำรงอยู่ (Phenomenology of Existence) กลายเป็นรากฐานสำคัญของปรัชญาอัตถิภาวนิยมและปรัชญาภาคพื้นทวีป (Continental Philosophy) ที่เป็นกระแสปรัชญาที่พัฒนาขึ้นในยุโรปภาคพื้นทวีป โดยเฉพาะในเยอรมนีและฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

ดังนั้น จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดในความสัมพันธ์ระหว่างฮูสเซิร์ลและไฮเดกเกอร์จึงมิใช่เพียงการเปลี่ยนตัวผู้สืบทอดทางวิชาการ หากเป็นการเปลี่ยนแปลงคำถามพื้นฐานของปรัชญาเอง จากคำถามว่า “มนุษย์รู้ได้อย่างไร” ไปสู่คำถามว่า “มนุษย์ดำรงอยู่อย่างไร” การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวได้กำหนดทิศทางใหม่ให้กับปรัชญาคริสต์ศตวรรษที่ 20 และกลายเป็นหนึ่งในจุดหักเหที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ความคิดตะวันตก

Being and Time และการปฏิบัติความหมายของ “การดำรงอยู่”

การตีพิมพ์หนังสือ “Being and Time” (Sein und Zeit) ในปี ค.ศ. 1927 ถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งของปรัชญาคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพราะไฮเดกเกอร์มิได้เพียงพัฒนาปรากฏการณ์วิทยาของฮูสเซอร์ลต่อไปเท่านั้น หากแต่เปลี่ยนทิศทางของปรัชญาตะวันตกทั้งระบบจากการศึกษาความรู้ไปสู่การศึกษาความหมายของ “การดำรงอยู่” (Being) โดยตรง (Heidegger, 1962)

ไฮเดกเกอร์เริ่มต้นจากการตั้งข้อสังเกตว่า ตลอดประวัติศาสตร์ปรัชญาตั้งแต่เพลโต อริสโตเติล เดส์การ์ตส์ คานท์ จนถึงฮูสเซอร์ล นักปรัชญาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาว่า “มนุษย์รู้ได้อย่างไร” หรือ “สิ่งต่าง ๆ คืออะไร” แต่กลับละเลยคำถามพื้นฐานที่สุด นั่นคือ “การดำรงอยู่คืออะไร” (What is Being?) คำถามนี้ดูเรียบง่าย แต่สำหรับไฮเดกเกอร์แล้ว มันคือ คำถามที่ถูกลืม (The Forgetting of Being) มาเป็นเวลานานกว่าสองพันปีในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตก (Heidegger, 1962)

Dasein: มนุษย์ในฐานะผู้ตั้งคำถามต่อการดำรงอยู่

จุดเริ่มต้นของไฮเดกเกอร์คือ การค้นหาสิ่งมีอยู่ชนิดหนึ่งที่สามารถตั้งคำถามเกี่ยวกับการดำรงอยู่ได้ เขาเรียกสิ่งมีอยู่นั้นว่า “ดาไซน์” (Dasein) ซึ่งแปลตรงตัวจากภาษาเยอรมันว่า “การอยู่ที่นั่น” (Being-There) แต่ในทางปรัชญาหมายถึง มนุษย์ในฐานะผู้มีความตระหนักรู้ถึงการดำรงอยู่ของตนเอง (Heidegger, 1962)

ความสำคัญของแนวคิดดาไซน์ อยู่ที่การปฏิเสธภาพมนุษย์แบบดั้งเดิมที่มองมนุษย์เป็นประธานผู้รู้ (Knowing Subject) ซึ่งยืนแยกออกจากโลกเพื่อสังเกตและวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ดังเช่นในปรัชญาของเดส์การ์ตและฮูสเซอร์ล ไฮเดกเกอร์เสนอว่า มนุษย์ไม่เคยอยู่ภายนอกโลกเลย ตรงกันข้าม มนุษย์ดำรงอยู่ในฐานะส่วนหนึ่งของโลกมาตั้งแต่ต้น เขาเรียกสภาวะดังกล่าวว่า “การดำรงอยู่ในโลก” (Heidegger, 1962) แนวคิดนี้ถือเป็นการปฏิบัติทางปรัชญาอย่างแท้จริง เพราะเปลี่ยนจากการมองโลกเป็นวัตถุที่อยู่ตรงหน้าผู้สังเกตไปสู่การมองว่า โลกคือเครือข่ายของความหมายที่มนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่เสมอ ตัวอย่าง ค้อนมิได้ปรากฏต่อมนุษย์ในฐานะวัตถุทางกายภาพที่มีน้ำหนักและขนาดเท่านั้น แต่ปรากฏในฐานะ “สิ่งสำหรับตอกตะปู” ภายในบริบทของการใช้งานจริง (Heidegger, 1962) โลกจึงมิใช่ชุดของวัตถุที่รอการสังเกต หากเป็นสนามแห่งความหมายที่มนุษย์อาศัยอยู่ภายในตั้งแต่แรกเริ่ม

ความกังวล (Anxiety) และการเปิดเผยความจริงของการดำรงอยู่

แม้มนุษย์จะดำรงอยู่ในโลกแห่งความหมาย แต่ในชีวิตประจำวันดาไซน์มักจมอยู่กับกิจวัตร ความคุ้นเคยและความคาดหวังของสังคม จนหลงลืมคำถามพื้นฐานเกี่ยวกับตนเอง ไฮเดกเกอร์เรียกสภาวะดังกล่าวว่า “การดำรงอยู่แบบไม่แท้จริง” (Inauthentic Existence) ซึ่งมนุษย์ปล่อยให้ชีวิตถูกกำหนดโดย “พวกเขา” (Das Man หรือ The They) กล่าวคือ การดำเนินชีวิตตามบรรทัดฐาน ความคิดเห็น และความคาดหวังของสังคมโดยไม่ตั้งคำถาม (Heidegger, 1962) อย่างไรก็ตาม ไฮเดกเกอร์เชื่อว่า มีประสบการณ์บางประเภทที่สามารถปลุกมนุษย์ให้ตื่นจากสภาวะดังกล่าวได้ หนึ่งในนั้นคือ “ความกังวลเชิงอัตถิภาวะ” (Existential Anxiety หรือ Angst) ซึ่งแตกต่างจากความกลัว (Fear) อย่างสิ้นเชิง ความกลัวมีวัตถุที่ชัดเจน เช่น กลัวสัตว์ร้าย กลัวความล้มเหลว หรือกลัวโรคภัย แต่ความกังวลในความหมายของไฮเดกเกอร์ไม่มีวัตถุเฉพาะเจาะจง มันคือ ประสบการณ์ที่มนุษย์เผชิญหน้ากับความไร้รากฐานของการดำรงอยู่และตระหนักว่าความหมายทั้งหลายที่เคยยึดถืออาจไม่มีหลักประกันใครรองรับ (Heidegger, 1962)

ในสภาวะแห่งความกังวล โลกที่เคยคุ้นเคยจะสูญเสียความมั่นคง ผู้คน สิ่งของ และสถาบันต่าง ๆ ไม่สามารถให้ความหมายที่แน่นอนได้อีกต่อไป ความกังวลจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะประสบการณ์ที่เปิดเผยความจริงพื้นฐานของมนุษย์ นั่นคือมนุษย์เป็นสิ่งมีอยู่ที่ต้องสร้างความหมายให้กับชีวิตของตนเองอยู่เสมอ

Being-Towards-Death: ความตายในฐานะขอบฟ้าของเสรีภาพ

หากความกังวลเป็นประตูสู่ความเข้าใจตนเอง ความตายคือจุดสูงสุดของการเปิดเผยความจริงเกี่ยวกับการดำรงอยู่ ไฮเดกเกอร์เสนอว่า มนุษย์มิได้เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตที่จะตายในอนาคต หากแต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ดำรงอยู่โดยมุ่งหน้าไปสู่ความตายอยู่ตลอดเวลา เขาเรียกโครงสร้างนี้ว่า “Being-Towards-Death” (Sein-zum-Tode) (Heidegger, 1962)

ความตายในความหมายของไฮเดกเกอร์มิใช่เหตุการณ์ทางชีววิทยาที่เกิดขึ้นเมื่อชีวิตสิ้นสุดลง แต่เป็นความเป็นไปได้สูงสุด (Ultimate Possibility) ของมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงหรือมอบหมายให้ผู้อื่นรับแทนได้ ความตายจึงเป็นประสบการณ์ที่เป็นของมนุษย์แต่ละคนอย่างที่สุด (Heidegger, 1962)

จุดค้นพบสำคัญของไฮเดกเกอร์คือ การตระหนักถึงความตายมิได้นำไปสู่ความสิ้นหวัง หากกลับเป็นเงื่อนไขของเสรีภาพที่แท้จริง เมื่อมนุษย์ตระหนักว่าชีวิตมีขอบเขตและไม่สามารถเลื่อนออกไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์จะเริ่มตระหนักถึงคุณค่าของการเลือก การตัดสินใจ และความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง ความตายจึงมิใช่ศัตรูของชีวิต หากเป็นขอบฟ้าที่ทำให้ชีวิตมีความหมาย

Authenticity: การดำรงอยู่อย่างแท้จริง

จากแนวคิดเรื่องความกังวลและการมุ่งสู่ความตาย ไฮเดกเกอร์พัฒนาแนวคิดสำคัญที่สุดประการหนึ่งใน Being and Time คือ “ความแท้จริง” (Authenticity หรือ Eigentlichkeit) ซึ่งหมายถึง การดำรงชีวิตโดยตระหนักถึงความเป็นไปได้ของตนเองและรับผิดชอบต่อทางเลือกของตน (Heidegger, 1962) ความแท้จริงมิได้หมายถึงการแยกตัวออกจากสังคมหรือปฏิเสธผู้อื่น หากหมายถึงการไม่ปล่อยให้ชีวิตถูกกำหนดโดยกระแสของ “พวกเขา” (Das Man) เพียงอย่างเดียว มนุษย์ที่ดำรงอยู่อย่างแท้จริงคือผู้ที่ยอมรับข้อจำกัด ความไม่แน่นอน และความตายของตนเอง พร้อมทั้งเลือกสร้างความหมายให้ชีวิตอย่างมีสติและความรับผิดชอบ ในแง่นี้ ความแท้จริงจึงมิใช่สถานะที่บรรลุได้ครั้งเดียวแล้วคงอยู่ตลอดไป หากเป็นกระบวนการต่อเนื่องของการเผชิญหน้ากับตนเองและการตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตภายใต้เงื่อนไขของความไม่แน่นอน (Guignon, 2006)

การฟื้นคืนชีพในปารีสและอัตถิภาวนิยม

ภายหลังสงครามสิ้นสุดลง นักคิดชาวฝรั่งเศสรุ่นใหม่อีกอย่าง ฌอง-ปอล ซาร์ตร์ (Jean-Paul Sartre) มอริส เมอร์โล-ปงตี (Maurice Merleau-Ponty) และเอ็มมานูเอล เลวีนาส (Emmanuel Levinas) นำมรดกของฮูสเซอร์ลมาแปลงร่างใหม่ ณ ร้านกาแฟย่านแซงต์-แซร์กแมง-เด-เปร (Saint-Germain-Des-Prés) ซาร์ตร์ประกาศว่า “สาระสำคัญนำหน้าธาตุแท้” (Existence Precedes Essence) นั่นคือ ไม่มีธรรมชาติมนุษย์ที่ตายตัวล่วงหน้า มนุษย์มีเสรีภาพอย่างแท้จริงในการสร้างตนเองและให้ความหมายแก่ชีวิตของตน โดยเรียกว่า “อัตถิภาวนิยม” (Existentialism) (Sartre, 2007)

เลวีนาสซึ่งผ่านการศึกษางานของทั้งฮูสเซอร์ลและไฮเดกเกอร์แล้ว ประกาศว่า ถึงเวลาแล้วที่จะยุติปรัชญาที่วนเวียนอยู่กับการดำรงอยู่ (Being) เพียงอย่างเดียว ปรัชญาที่แท้จริงต้องเริ่มต้นจากจริยธรรม (Ethics) ต้องเริ่มต้นจากการมองเห็น ‘ใบหน้าของผู้อื่น’ (The Face of the Other) และรับผิดชอบต่อชีวิตของเขา ซึ่งถือเป็นการหักเหครั้งสำคัญจากทั้งฮูสเซอร์ลและไฮเดกเกอร์ไปสู่ปรัชญาที่มีมิติทางจริยธรรมเป็นแกนกลาง

โครงสร้างนิยมและการท้าทายมนุษยนิยม

ความรุ่งเรืองของอัตถิภาวนิยมมีอายุไม่ยาวนาน กลุ่ม “โครงสร้างนิยม” (Structuralism) นำโดยคลอด เลวี-สตราสส์ (Claude Lévi-Strauss, 1908-2009) นักมานุษยวิทยาผู้มองว่า แนวคิดเรื่องเสรีภาพและตัวตนของมนุษย์นั้นเป็นภาพลวงตา เขาได้วิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม ภาษา และระบบเศรษฐกิจต่างหากที่กำหนดความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ ตามมาด้วยหลุยส์ อัลทุสแซร์ (Louis Althusser) ผู้พัฒนา “มาร์กซิสม์เชิงโครงสร้าง” (Structural Marxism) และมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ผู้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้และอำนาจ (Power/ Knowledge)

ฟูก็อดประกาศว่า “มนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางของจักรวาลแต่เป็นเพียงรอยจารึกบนพื้นทรายชายหาดที่น้ำทะเลซัดมาก็พาหายไป” บรรยายภาพในวงการปรัชญาฝรั่งเศสแปรเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง จากปรัชญาที่มุ่งให้ความสำคัญกับมนุษย์ (Humanism) กลายเป็นปรัชญาที่ปฏิเสธมนุษยนิยมในฐานะประธานแห่งความรู้และคุณค่า (Anti-Humanism)

การแตกแยกของปรัชญาตะวันตกและการปกป้องมนุษย์ของสำนักแฟรงก์เฟิร์ต

สำนักแฟรงก์เฟิร์ตและการวิพากษ์เหตุผลสมัยใหม่

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรัชญาตะวันตกเผชิญภาวะวิกฤตทางปัญญาครั้งสำคัญ เมื่อความเชื่อมั่นแบบยุคเรืองปัญญาที่เคยมองว่า เหตุผล วิทยาศาสตร์ และความก้าวหน้าจะนำมนุษยชาติไปสู่สังคมที่ดีขึ้น ถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรงจากประสบการณ์ของลัทธิฟาสซิสต์ นาซีเยอรมัน และการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (Holocaust) เหตุการณ์เหล่านี้ก่อให้เกิดคำถามพื้นฐานว่า เหตุใดอารยธรรมที่อ้างตนว่าเป็นสังคมแห่งเหตุผลและความก้าวหน้าจึงสามารถผลิตความรุนแรงในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์มนุษย์ได้ คำถามดังกล่าวกลายเป็นจุดตั้งต้นของโครงการทางปัญญาของสำนักแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt School) โดยเฉพาะผลงานของ ฮีโอดอร์ อะดอร์โน (Theodor Adorno) และแมกซ์ ฮอร์ไคเมอร์ (Max Horkheimer) ซึ่งพยายามวิเคราะห์ความย้อนแย้งภายในอารยธรรมสมัยใหม่ พวกเขาโต้แย้งว่า ปัญหาไม่ได้อยู่ที่การขาดเหตุผล หากแต่อยู่ที่การที่เหตุผลถูกลดทอนให้เหลือเพียงเครื่องมือสำหรับการควบคุม การคำนวณ และการครอบงำ (Adorno & Horkheimer, 2002)

ในผลงานสำคัญ “Dialectic of Enlightenment” อะดอร์โนและฮอร์ไคเมอร์เสนอแนวคิดเรื่อง “เหตุผลเชิงเครื่องมือ” (Instrumental Reason) ซึ่งหมายถึงรูปแบบของเหตุผลที่ประเมินทุกสิ่งผ่านเกณฑ์ของประสิทธิภาพความสามารถในการควบคุม และประโยชน์ใช้สอย โดยละเลยคำถามเชิงคุณค่า จริยธรรม และความหมายของการดำรงอยู่ (Adorno & Horkheimer, 2002) ภายใต้กรอบคิดเช่นนี้ ธรรมชาติ มนุษย์ และสังคมถูกแปรสภาพให้เป็นเพียงวัตถุแห่งการจัดการ (Objects of Manipulation) มากกว่าจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง

ข้อค้นพบสำคัญของสำนักแฟรงก์เฟิร์ตคือ การชี้ให้เห็นว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมิได้มีความหมายเท่ากับความก้าวหน้าทางศีลธรรมเสมอไป ตรงกันข้าม กลไกเดียวกันที่ทำให้มนุษย์สามารถควบคุมธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ อาจถูกนำมาใช้ในการควบคุมมนุษย์ด้วยกันเองในระดับที่รุนแรงยิ่งกว่าเดิม ความมีเหตุผลจึงสามารถกลายเป็นเครื่องมือของความไร้มนุษยธรรมได้ หากปราศจากการกำกับด้วยการวิพากษ์เชิงจริยธรรม และการตระหนักรู้ทางสังคม (Jay, 1973)

ในมิติทางวัฒนธรรม อะดอร์โนได้ขยายการวิเคราะห์ดังกล่าวไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมวัฒนธรรม” (Culture Industry) โดยเสนอว่า ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้ครอบงำมนุษย์ผ่านกำลังทางกายภาพเพียงอย่างเดียว หากยังครอบงำผ่านการผลิตความต้องการ รสนิยม และรูปแบบการรับรู้ของประชาชนอย่างเป็นระบบ (Adorno, 1991) สื่อมวลชน ภาพยนตร์ และวัฒนธรรมสมัยนิยมจึงมิใช่เพียงพื้นที่แห่งความบันเทิง หากเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความยินยอมและรักษาระเบียบทางสังคมที่ดำรงอยู่

จากมุมมองนี้ สำนักแฟรงก์เฟิร์ตจึงปฏิเสธทั้งความเชื่อแบบมองโลกในแง่ดีของยุคเรืองปัญญา และการลดทอนมนุษย์ให้เป็นเพียงผลผลิตของโครงสร้างทางสังคมแบบสุดโต่ง นักคิดกลุ่มนี้ยังคงยืนยันว่า มนุษย์มีศักยภาพในการวิพากษ์ตนเองและสังคมได้ผ่านการใช้เหตุผลเชิงสะท้อนกลับ (Critical Reflection) อันเป็นพื้นฐานของสิ่งที่พวกเขาเรียกว่า “ทฤษฎีวิพากษ์” (Critical Theory) (Horkheimer, 1982)

ในเชิงประวัติศาสตร์ความคิด จุดเปลี่ยนสำคัญที่สำนักแฟรงก์เฟิร์ตสร้างขึ้นคือ การเปลี่ยนบทบาทของปรัชญาจากการแสวงหาความจริงเชิงนามธรรมไปสู่การวิเคราะห์เงื่อนไขทางสังคม ประวัติศาสตร์ และอำนาจที่ทำให้ความรู้บางรูปแบบได้รับการยอมรับเหนือรูปแบบอื่น ๆ ปรัชญาจึงมิใช่เพียงศาสตร์แห่งการอธิบายโลก หากต้องทำหน้าที่วิพากษ์โลกเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับความเป็นไปได้ของการปลดปล่อยมนุษย์ (Emancipation)

ด้วยเหตุนี้ สำนักแฟรงก์เฟิร์ตจึงมีความสำคัญในฐานะสะพานเชื่อมระหว่างมรดกของยุคเรืองปัญญากับการวิพากษ์ความทันสมัย (Modernity) ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 พวกเขาได้ปฏิเสธเหตุผลโดยสิ้นเชิง แต่พยายามฟื้นฟูเหตุผลในฐานะพลังแห่งการวิพากษ์และการปลดปล่อย มากกว่าจะปล่อยให้เหตุผลกลายเป็นเพียงเครื่องมือของอำนาจและการครอบงำ

เหตุผลเชิงสื่อสารของฮาเบอร์มาสและการเปิดศึกกับปรัชญาฝรั่งเศส

การฟื้นฟูโครงการแห่งยุคเรืองปัญญา

ภายหลังการเสียชีวิตของอะดอร์โน สำนักแฟรงก์เฟิร์ตได้เข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านทางทฤษฎีที่สำคัญ โดยมีเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) เป็นผู้พัฒนาแนวคิดของทฤษฎีวิพากษ์ให้ก้าวพ้นข้อจำกัดของนักคิดรุ่นแรก หากอะดอร์โนและฮอว์เคอร์มุงวิเคราะห์ความล้มเหลวของเหตุผลสมัยใหม่ ฮาเบอร์มาสกลับพยายามค้นหารูปแบบของเหตุผลที่ยังคงสามารถเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย ความชอบธรรมทางการเมือง และการอยู่ร่วมกันในสังคมสมัยใหม่ได้ (Habermas, 1984)

จุดเปลี่ยนสำคัญในงานของฮาเบอร์มาสคือ การปฏิเสธการมองเหตุผลในฐานะเครื่องมือ (Instrumental Reason) เพียงอย่างเดียว เขาเสนอว่า เหตุผลมีอีกมิติหนึ่งซึ่งถูกละเลยมาโดยตลอด นั่นคือ เหตุผลเชิงสื่อสาร (Communicative Rationality) ซึ่งเกิดขึ้นผ่านกระบวนการสนทนา การแลกเปลี่ยนเหตุผล และการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างมนุษย์ (Habermas, 1984)

สำหรับฮาเบอร์มาส มนุษย์มิได้เป็นเพียงผู้แสวงหาประสิทธิภาพหรือผลประโยชน์ส่วนตน หากยังเป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถใช้ภาษาเพื่อสร้างความเข้าใจร่วม (Mutual Understanding) และสร้างฉันทามติทางสังคมได้ การสื่อสารจึงมิใช่เพียงการส่งผ่านข้อมูล แต่เป็นกระบวนการที่ผู้เข้าร่วมต่างยอมรับกติกาของเหตุผลร่วมกัน และพร้อมที่จะให้เหตุผลสนับสนุนข้ออ้างของตนต่อผู้อื่น (Habermas, 1987)

สถานการณ์การสื่อสารในอุดมคติและรากฐานของประชาธิปไตย

ข้อค้นพบทางทฤษฎีที่สำคัญที่สุดของฮาเบอร์มาสคือ แนวคิดเรื่อง สถานการณ์การสื่อสารในอุดมคติ (Ideal Speech Situation) ซึ่งหมายถึง สภาวะที่ผู้เข้าร่วมการสนทนาทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น ปราศจากการบังคับ ข่มขู่ หรือการครอบงำจากอำนาจภายนอก (Habermas, 1984)

แนวคิดดังกล่าวมิได้เป็นข้อเสนอเชิงประจักษ์ว่ามีอยู่จริงในสังคม หากเป็นบรรทัดฐานเชิงอุดมคติ (Normative Ideal) ที่ใช้เป็นเกณฑ์สำหรับประเมินความชอบธรรมของสถาบันทางสังคมและการเมือง หากการตัดสินใจทางการเมืองเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้าร่วมอย่างเสมอภาค การตัดสินใจนั้นย่อมมีความชอบธรรมมากกว่าการใช้อำนาจบังคับหรือการครอบงำทางอุดมการณ์

จากมุมมองนี้ ประชาธิปไตยมิใช่เพียงระบบการเลือกตั้ง หากเป็นกระบวนการสื่อสารสาธารณะที่ประชาชนสามารถใช้เหตุผลร่วมกันเพื่อกำหนดอนาคตของสังคม แนวคิดดังกล่าวกลายเป็นรากฐานสำคัญของทฤษฎีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในปรัชญาการเมืองร่วมสมัย (Habermas, 1996)

การวิพากษ์หลังนวยสมัยและการเผชิญหน้ากับฟูโกต์และแดร์ริดา

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ปรัชญาภาคพื้นทวีปได้เคลื่อนเข้าสู่กระแสหลังนวยสมัย (Postmodernism) ซึ่งตั้งคำถามต่อแนวคิดสากลนิยม ความจริงสากล และเหตุผลแบบยุคเรืองปัญญา นักคิดสำคัญอย่างฟูโกต์ ใช้การอภิปรายความ (Discourse) เพื่อเผยให้เห็นว่า ความรู้และอำนาจมีอากแยกออกจากกันได้ (Foucault, 1980) ขณะที่ฌาคส์ แดร์ริดา (Jacques Derrida) ใช้วิธีการทลายกรอบ (Deconstruction) เพื่อเปิดเผยความไม่มั่นคงของภาษาและความหมาย (Derrida, 1978) ฮาเบอร์มาสมองว่า การวิพากษ์ดังกล่าวแม้จะมีคุณูปการในการเปิดโปงกลไกของอำนาจ แต่กลับนำไปสู่ปัญหาสำคัญในระดับทฤษฎี กล่าวคือ หากความจริงทั้งหมดเป็นเพียงผลผลิตของอำนาจ หรือหากความหมายทั้งหมดไม่มั่นคงแล้ว ย่อมไม่เหลือเกณฑ์ใดสำหรับการวิพากษ์อำนาจ หรือการเรียกร้องความยุติธรรมอีกต่อไป เหตุนี้ ฮาเบอร์มาสจึงกล่าวหาว่านักคิดหลังนวยสมัยบางกลุ่มว่าเป็น “พวกอนุรักษนิยมรุ่นใหม่”

(Young Conservatives) เนื่องจากการทำลายรากฐานของเหตุผลสากลอาจนำไปสู่สถานะที่ไม่สามารถแยกแยะระหว่างการปลดปล่อยกับการครอบงำได้อย่างชัดเจน การวิพากษ์อำนาจจึงเสี่ยงที่จะกลายเป็นเพียงการแสดงออกเชิงการอภิปรายความ รูปแบบหนึ่งเท่านั้น (Habermas, 1987)

มรดกทางความคิดของฮาเบอร์มาส

ในเชิงประวัติศาสตร์ความคิด ฮาเบอร์มาสถือเป็นนักปรัชญาผู้พยายามกอบกู้โครงการแห่งความทันสมัย (The Unfinished Project of Modernity) ภายหลังความผิดหวังจากสงครามโลกและการวิพากษ์ของกระแสหลังนวยุค เขาไม่ได้ปฏิเสธข้อบกพร่องของเหตุผลสมัยใหม่ หากพยายามเสนอรูปแบบของเหตุผลที่สามารถวิพากษ์ตนเองได้ และเปิดพื้นที่ให้เกิดการสื่อสารอย่างเสรีระหว่างมนุษย์ ข้อค้นพบสำคัญของฮาเบอร์มาสจึงอยู่ที่การแสดงให้เห็นว่า เหตุผลมีจำเป็นต้องเป็นเครื่องมือของการครอบงำเสมอไป หากสามารถเป็นพื้นฐานของการเข้าใจร่วม ความร่วมมือ และการสร้างสังคมประชาธิปไตยได้ด้วยเช่นกัน ความพยายามดังกล่าวทำให้เขากลายเป็นหนึ่งในนักปรัชญาการเมืองและสังคมที่ทรงอิทธิพลที่สุดในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21

ปรัชญาวิเคราะห์และ “การแบ่งแยกครั้งใหญ่” (The Great Divide)

การพัฒนาของปรัชญาตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มิได้ดำเนินไปในลักษณะของความต่อเนื่องทางความคิด หากแต่เกิดการแยกตัวออกเป็นสองจารีตสำคัญ ได้แก่ ปรัชญาภาคพื้นทวีป และปรัชญาวิเคราะห์ (Analytic Philosophy) ซึ่งต่างมีวิธีการศึกษา เป้าหมาย และความเข้าใจต่อบทบาทของปรัชญาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้รับการเรียกขานในวงวิชาการว่า “การแบ่งแยกครั้งใหญ่” (The Great Divide) ซึ่งกลายเป็นหนึ่งในจุดเปลี่ยนสำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ปรัชญานวยสมัย (Glock, 2008)

แม้ว่าความแตกต่างระหว่างสองจารีตจะมีรากฐานมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่การแบ่งแยกดังกล่าวเริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดภายหลังการพัฒนาตรรกศาสตร์สมัยใหม่โดยนักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ชาวอังกฤษ โดยเฉพาะเบอร์ทรานด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell) และจอร์จ มัวร์ (George Moore) ซึ่งวิพากษ์ระบบอภิปรัชญาแบบจิตนิยมเยอรมัน (German Idealism) ที่ได้รับอิทธิพลจากเฮเกลอย่างรุนแรง รัสเซลล์เห็นว่าปัญหาหลายประการในปรัชญาเกิดขึ้นจากการใช้ภาษาอย่างคลุมเครือและการสร้างระบบความคิดที่ขาดความแม่นยำเชิงตรรกะ ดังนั้น การกิจของปรัชญาจึงควรเป็นการวิเคราะห์ภาษาและแนวคิดอย่างเป็นระบบ เพื่อขจัดความสับสนทางความคิดมากกว่าการสร้างอภิปรัชญาขนาดใหญ่แบบเฮเกล (Russell, 1918)

จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นเมื่อปรัชญาวิเคราะห์หันไปผนวกตนเองเข้ากับความก้าวหน้าของตรรกศาสตร์คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ โดยเฉพาะผ่านผลงานของก๊อทท์ลอบ เฟรเก (Gottlob Frege) ผู้วางรากฐานตรรกศาสตร์สมัยใหม่ และต่อมาคือลุดวิก วิตเจนสไตน์ (Ludwig Wittgenstein) ผู้เสนอว่าโครงสร้างของภาษาและโครงสร้างของโลกมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง (Frege, 1980; Wittgenstein, 2001) ในบริบทดังกล่าว นักปรัชญาวิเคราะห์จำนวนมากเชื่อว่า หน้าที่ของปรัชญาคือการทำให้ข้อเสนอทางความคิดมีความชัดเจน สามารถตรวจสอบได้ และไม่ตกอยู่ภายใต้การคาดเดาเชิงอภิปรัชญาที่ไม่อาจพิสูจน์ได้

ในเวลาเดียวกัน ปรัชญาภาคพื้นทวีปกลับพัฒนาไปในทิศทางที่แตกต่างออกไปอย่างชัดเจน โดยได้รับอิทธิพลจากปรากฏการณ์วิทยาของฮูสเซิร์ล อุดมการณ์นิยมของไฮเดกเกอร์และชาร์ตร์ ตลอดจนแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมของฟูโกต์และแดร์ริดา นักคิดในสายนี้มุ่งศึกษาประสบการณ์ ความหมาย อัตลักษณ์ อำนาจ ประวัติศาสตร์ และเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ มากกว่าการวิเคราะห์ตรรกะหรือภาษาในเชิงรูปแบบ (Critchley, 2001) ผลที่ตามมาคือ ทั้งสองจารีตเริ่มใช้ภาษา แนวคิด และเกณฑ์ในการประเมินความรู้ที่แตกต่างกันจนแทบไม่สามารถสื่อสารกันได้โดยตรง

หนึ่งในผู้มีบทบาทสำคัญในการขยายขอบเขตของปรัชญาวิเคราะห์คือ วิลลาร์ด ควีน (Willard Quine) ผู้วิพากษ์ความเชื่อดั้งเดิมของตรรกฐานนิยม (Logical Positivism) ผ่านบทความ “Two Dogmas of Empiricism” (1951) โดยชี้ให้เห็นว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มิได้ประกอบขึ้นจากข้อเท็จจริงที่แยกขาดจากกัน หากแต่เป็นเครือข่ายของความเชื่อที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน (Quine, 1951) ข้อเสนอของควีนมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้

ปรัชญาวิเคราะห์หลุดพ้นจากกรอบแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เคร่งครัด และเปิดพื้นที่ให้เกิดการสนทนากับประเด็นทางญาณวิทยาและอภิปรัชญามากขึ้น

ในอีกด้านหนึ่ง จอห์น ออสติน (John Austin) และนักปรัชญาภาษาสามัญ (Ordinary Language Philosophy) เสนอว่า ปัญหาทางปรัชญาหลายประการเกิดจากการนำภาษาออกจากบริบทการใช้งานจริงในชีวิตประจำวัน ออสตินจึงเสนอให้ศึกษาวิธีที่มนุษย์ใช้ภาษาในสถานการณ์จริงแทนการสร้างระบบภาษาสมบูรณ์แบบแบบตรรกศาสตร์ (Austin, 1962) แนวคิดดังกล่าวส่งผลให้ปรัชญาวิเคราะห์มีลักษณะยืดหยุ่นมากขึ้น และขยายขอบเขตการศึกษาจากตรรกศาสตร์สู่การสื่อสาร การกระทำ และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

แม้ว่าการแบ่งแยกระหว่างปรัชญาวิเคราะห์และปรัชญาภาคพื้นทวีป จะถูกมองว่า เป็นความขัดแย้งทางวิชาการ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนการตั้งคำถามพื้นฐานร่วมกันเกี่ยวกับธรรมชาติของความรู้และบทบาทของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ ปรัชญาวิเคราะห์พยายามแสวงหาความชัดเจน ความถูกต้อง และมาตรฐานการพิสูจน์ที่ใกล้เคียงกับวิทยาศาสตร์ ขณะที่ปรัชญาภาคพื้นทวีปให้ความสำคัญกับมิติทางประวัติศาสตร์ ภาษาวัฒนธรรม และประสบการณ์ที่ไม่อาจลดทอนลงเป็นสูตรตรรกะได้ ความแตกต่างนี้จึงมีใช้เพียงความขัดแย้งเชิงวิธีวิทยา หากแต่เป็นการสะท้อนวิสัยทัศน์ที่แตกต่างกันต่อความหมายของปรัชญาเอง (Dummett, 1993)

ในเชิงประวัติศาสตร์ “การแบ่งแยกครั้งใหญ่” ได้กำหนดภูมิทัศน์ทางปัญญาของคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างลึกซึ้ง มหาวิทยาลัยในโลกแองโกล-อเมริกันส่วนใหญ่เลือกพัฒนาปรัชญาวิเคราะห์เป็นกระแสหลัก ขณะที่มหาวิทยาลัยในยุโรปภาคพื้นทวีปยังคงรักษาประเพณีของปรากฏการณ์วิทยา อรรถิภาวนิยม และทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 เส้นแบ่งดังกล่าวเริ่มพร่าเลือนลง นักปรัชญาร่วมสมัยจำนวนมากเริ่มหันกลับมาสนทนาข้ามจารีตมากขึ้น จนนำไปสู่ความพยายามสร้างกรอบความคิดใหม่ที่สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดของทั้งสองฝ่ายได้ กระบวนการนี้เองเป็นฉากหลังสำคัญที่นำไปสู่การเกิดขึ้นของขบวนการ “ความสำนึกเชิงคาดการณ์” (Speculative Realism) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ซึ่งพยายามรื้อฟื้นคำถามเรื่องความเป็นจริงภายนอกมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง

ความสำนึกเชิงคาดการณ์ที่โกลด์สมิธ

วันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 2007 ณ วิทยาลัยโกลด์สมิธ มหาวิทยาลัยลอนดอน เกิดสิ่งที่น่าสนใจน่าจะเป็นจุดระเบิดทางปรัชญาที่สำคัญที่สุดในรอบสองศตวรรษ บนเวทีมีนักปรัชญาสี่คน ได้แก่ เรย์ บราสซีเยร์ (Ray Brassier) ไออัน แฮมิลตัน แกรนต์ (Iain Hamilton Grant) เกรแฮม ฮาร์แมน (Graham Harman) และ เควนติน เมียสซู (Quentin Meillassoux) ทั้งสี่มีศรัทธาร่วมกันคือ “สหสัมพันธ์นิยม” (Correlationism) ระบบคิดที่ยึดมั่นว่ามนุษย์ไม่อาจเข้าถึงโลกในตัวเองได้ แต่เข้าถึงได้แต่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจและโลกเท่านั้น (Meillassoux, 2008) เมียสซูได้เปิดทางออกโดยใช้แนวคิดที่เรียกว่า “ฟอสซิลบรรพกาล” (Arche-Fossil) เขาตั้งคำถามว่า หากความจริงเกิดขึ้นได้เมื่อมีมนุษย์ไปรับรู้มันเท่านั้น แล้วการสลายตัวของกัมมันตรังสีที่เกิดขึ้นเมื่อ 4,500 ล้านปีก่อนในยุคที่ยังไม่มีมนุษย์ สิ่งนั้นมีอยู่จริงได้อย่างไร วิทยาศาสตร์ยืนยันว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวมีอยู่จริงก่อนที่มนุษย์จะถือกำเนิดและจะยังคงมีอยู่จริงแม้หลังมนุษย์สูญพันธุ์ไปแล้ว นี่คือการฉีกสัญญาของคานท์

การแตกแยกของความสำนึกเชิงคาดการณ์

การรวมตัวที่โกลด์สมิธก่อให้เกิดจุดระเบิดที่เหวี่ยงปรัชญาออกเป็นสองทิศทาง ฮาร์แมนนำกลุ่มแรกเข้าสู่ “ภาวะวิทยาเชิงวัตถุ” (Object-Oriented Ontology หรือ OOO) โดยเสนอ “ภาวะวิทยาแนวราบ” (Flat Ontology) ว่ามนุษย์ อะตอม ก้อนหิน หรือแม้แต่ตัวละครสมมติ ล้วนดำรงอยู่ในฐานะวัตถุอย่างเท่าเทียมกัน แนวคิดนี้สอดคล้องกับ “สิ่งที่เกินขอบเขตวัตถุ” (Hyperobjects) ของทีโมธี มอร์ตัน (Timothy Morton) ที่ใช้อธิบายวิกฤตสภาพภูมิอากาศในฐานะวัตถุขนาดมหึมาที่มนุษย์ดำรงอยู่ภายใน (Harman, 2018) บราสซีเยร์นำกลุ่มที่สองสู่ “เหตุผลนิยมใหม่” (Neo-Rationalism) โดยอาศัยแนวคิดของวิลฟริด เซลลาร์ส (Wilfrid Sellars) ที่ว่าความรู้คือ “เกมแห่งการให้และเรียกร้องเหตุผล” (The Game of Giving and Asking for Reasons) แนวทางนี้นำไปสู่ “โพรเมธีอุสนิยม” (Prometheanism) ของเรซา เนการ์เรสตานี (Reza Negarestani) ที่ประกาศว่า ปัญญาไม่ใช่สมบัติเฉพาะของมนุษย์ แต่เป็นซอฟต์แวร์ที่สามารถทำงานบนตัวกลางใดก็ได้ (Sellars, 1963)